

BAJAI HONPOLGÁR

2013. április

XXIV. évfolyam 4. (269) szám

Ára: 250 Ft

Déri Miksa emléktáblája a III. Béla Gimnáziumban

2013. március 4-én délután – halálának 75. évfordulója alkalmából – emléktáblát avattak Déri Miksa tiszteletére a III. Béla Gimnáziumban. Az eseményt az iskola egy öregdiákja, Cseh Béla nyugalmazott villamosmérnök kezdeményezte és a Baráti Kör rendezte. A bensőséges hangulatú ünnepségen dr. Horváth Tibor professor emeritus, a BME nyugalmazott tanszékvezetője mondott avató beszédet, utána pedig tartalmas előadásban ismertette a Ganzgyár villamos osztálya legendás triászának (Zipernowsky, Déri, Bláthy) nagy jelentőségű találmányait, amelyek az 1880-as évek második felétől új irányt szabtak az elektrotechnika fejlődésének.

A tardosi vörös kőből készült emléktábla szövege természetesen elsősorban Déri munkásságáról szól, de az is olvasható rajta, hogy a zseniális mérnök egykor az iskola tanulója volt. Ez magyarázza, miért érezte fontosnak a III. Béla Gimnázium Baráti Körének közössége, hogy a Baján 1996-ban közterületen elhelyezett impozáns emléktábla után az iskola épületén belül is jellel állítson Dérinek.

Az iskola irattárában őrzött anyakönyvek arról tanúskodnak, hogy Déri az akkor reguláris nyolc év helyett hét év alatt végezte el főgimnáziumi tanulmányait: az 5. osztály után – nyilván kiváló tanulmányi eredményére tekintettel – a 7. osztályba lépett. A dokumentumokból az is megtudható, hogy a Deutsch család (1881-ben magyarosították nevüket) Miksa gimnáziumi tanulmányai idején Baján lakott, előbb a Fő utcában (Szabadság út), később a Fürdő (Attila) utcában. Az apa foglalkozásáról mindvégig



ezt jegyezték fel: „Baján kereskedő”. A három Deutsch fiú tehát itt cseperedett fel. Ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert a lexikonok Frigyesnek, Miksának, Kálmánnak a születési helyét, Bácsot jelölik, s utána csak a felnőttkorukról írnak. Érdemes lenne annak is utánajárni, hogy a szülők pontosan mikortól meddig éltek Baján. (Talán az 1860-as évek elejétől a hetvenes évek közepéig, de ez csak feltételezés.)

A III. Béla Gimnázium könyvtárában megvan a hajdani önképzőkör 1872-ben kiadott évkönyve. Érdekes olvasmány. Segítségével fogalmat alkothatunk az akkori di-

ákság érdeklődési területeiről és önként vállalt szellemi tevékenységének színvonaláról. Deutsch Miksa nyolcadikos tanuló aktivitását jelzi, hogy két hosszabb munkája is megtalálható benne. Az egyik az önképzőkör 1872. március 19-én tartott díszgyűlésén felolvasott dolgozata Tóth Kálmán írói munkásságáról, a másik a Rousseau által a Dijoni Akadémia pályázatára 1750-ben benyújtott értekezés „pályanyertes műfordítása”. Minden bizonnyal ez volt az első kísérlet a filozófus e művének magyar nyelvű bemutatására.

Bálint László

A Krammer mérlegkészítő dinasztia

A vásártartási joggal rendelkező települések piacain és a vásárain a feudalizmus korában kötelező volt a hiteles mértékek használata. A vásárbíró feladata volt az árusokat termékeikkel a helyi gyakorlat szerinti helyükre irányítani, emellett gondoskodott arról, hogy a mérőeszközzel nem rendelkező kereskedők hiteles mértékeket bérelhessenek. A nép körében használatos famértékeket kezdetben a faragómester, majd a kádár állította elő, a fémét az ón-, illetve rézműves mester, a kocsmai cserépmértékeket a fazekas, az üveg mérőedényeket a hutás. A törvény előírásában szereplő országos mértékek rézetalonjait és azok másolatait a 17. századtól a pozsonyi, a 18. század végétől pedig a budai kézművesek készítették. A mérleg elkészítése az asztalos, valamint a kovács, szerkovács feladata volt, ugyanúgy a súlyok gyártása is, de azokat még a réz- vagy harangöntők is készíthették. A mérlegkészítő mesterség csak a 19. század első felében jelent meg önálló iparágként. (Bogdán István *Régi magyar mértékek*. Bp., 1987. 33-34.)

A 19. század elejétől Magyarország néhány nagyobb városában megjelent egy többfajta terméket előállító, vasat és egyéb fémeket feldolgozó mesterség, a szerkovácsok ipara. A mesterség gyakorlói Pozsonyban, Budán és Pesten telepedtek le. A szerkovácsok készítményeit nehéz körülhatárolni, a többnyire vasból készült áruk összetétele differenciáltabb, mint a kovács és lakatos termékeké. A speciális mérőműszerek és a mindennap használatos szerszámok mellett a szerkovácsok készítették mérlegeket, körzőket, esztergákat, fűrészeket, pecsétnyomókat, sőt orvosi műszereket is. Termékeiket egyrészt helyben értékesítették, másrészt a kereskedőknek adták el, de külső piacra is dolgoztak. (Dóka Klára *A műszeripar történetéből. A pesti szerkovácsok*. Technikatörténeti Szemle XIV. 1983-1984. Bp., 1984. 95-110.)

Amikor elkezdtem a bajai mérlegkészítő mesterség után kutatni, a következő kérdések foglalkoztattak: Milyen írott emlékei maradtak az egykori mesterembereknek? Maradtak-e fenn a mesterséggel kapcsolatos tárgyi emlékek az utókor számára? Kik voltak a szakma gyakorlói? Milyen termékeket készítettek, javítottak, forgalmaztak? Kikből tevődött össze, és milyen széles volt a megrendelő kör?

Baján nem cseng ismeretlenül a Krammer családnév. A család bajai története közel másfél évszázadra nyúlik vissza. Krammer

János és felesége, Fernbach Teréz házasságából 1844. május 21-én született János nevű gyermekük Pesten, akit a terézvárosi templomban tartottak keresztvíz alá. Miután a német nemzetiségű szerkovács inasból mester lett, Baján telepedett le, ahol 22 évesen, 1866-ban letette a Krammer mérlegkészítő dinasztia alapjait. A leszármazottak még ma is őriznek egy iparlevelet, amit Baja város tanácsa adott ki 1870-ben a mester számára.

Krammer János kézműves mestert a jóval fiatalabb, 1882-ben született mélykúti származású Rasztik Matilddal kötötte össze a sors, házasságuk gyümölcse négy fiúgyermek volt: József (1900-2003), János (1906-1984), Ferenc (1908-1968), és Sándor (1920-1978). A három idősebb testvér mind kitanulta a mérlegkészítő szakmát, a legfiatalabból ügyész lett Budapesten. Dr. Krammer Sándor a nevét később Kürtöstre magyarosította.

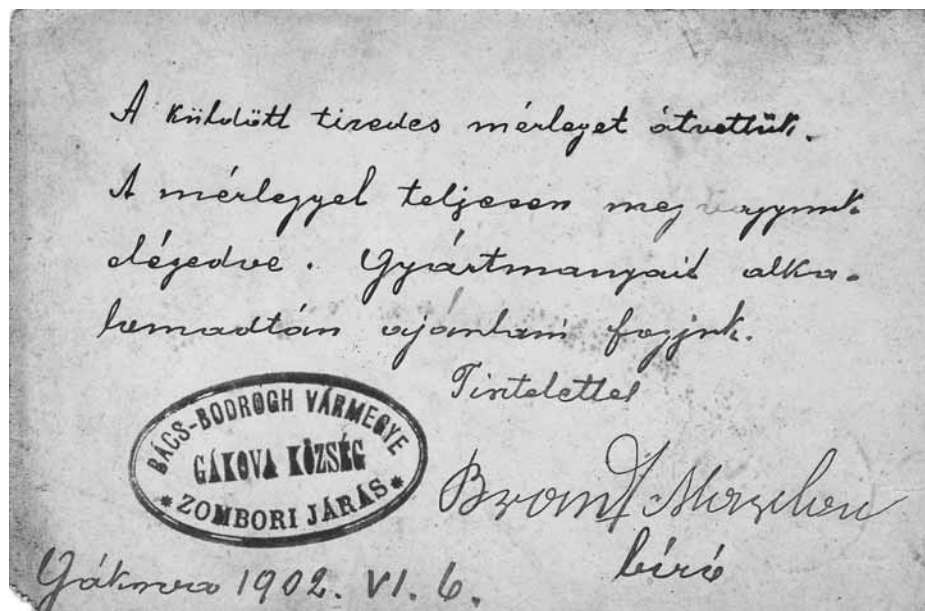
Krammer János lakóháza és egyben mérlegüzeme a Bezerédj utca 8. szám alatt állt. Műhelyében 16 alkalmazottat foglalkoztatott. A családi visszaemlékezések szerint a cégalapító rendkívül akkurátus ember volt. A munkavégzésben precíz és következetes. Munkatársaitól, beosztottjaitól megkövetelte a munkában való maximális részvételt. Az italos embereket elítélte. Többször kijelentette társai előtt hangos német szavakkal, hogy „Aki munkaidőben (alkoholt) iszik, az disznó! Lehet inni, de csak munkaidő után.”

Krammer János kitűnő német nyelvtudásának és jó üzleti érzékének köszönhetően nyomdai úton előre gyártott, képeslap nagyságú reklámanyagot adott ki, s azt szét-

küldte a potenciális vásárlói körben. A leszármazottak által őrzött levelezőlapok szerint a módosabb megrendelői kör vas-, réz- és bórkereskedőkből, malomtulajdonosokból, nagyobb vállalatok vezetőiből, kisebb üzlettulajdonosokból tevődött össze. A nagyobb, ma jobbára mázsaként ismert századosmérlegek mellett természetesen a helyi igényeket kielégítő, többnyire piaci mérlegeket is készített. A megrendelők lakhelye a magyar és az osztrák fővároson kívül Észak-Bácskára (Baja, Jánoshalma, Órszállás, Gákova), a Kiskunságra (Kiskunhalas) és a Dunántúlra (Mohács) terjedt ki.

A kézművesek bemutatkozását segítették a különféle országos és vidéki tárlatok, ahol termékeiket szélesebb érdeklődői kör elé tárhatták. Az 1896. évi ezredéves Millenniumi Országos Kiállításon id. Krammer János munkáját dicséret oklevéllel ismerték el. A Baján 1900. június 10. és 24. között megrendezett iparkiállításon Krammer János mérlegkészítő termékei közül egy tizedes, egy horgos és egy balance mérleg került bemutatásra. (Lemberger Ármán *A bajai helyi iparkiállítás kalauza*. Baja, 1900. 85.)

Krammer János a 19. század végén ugyan belépett a bajai ipartestületbe, rövid idő után azonban távozott is a kézműves körből. A mérlegkészítő nem találta meg a számítását az ipartestületben, ami a konkurencia hiányával is magyarázható, valamint azzal, hogy a termékeit nem piacokon, vásárokon, hanem háztól, megrendelések esetén pedig postai úton értékesítette. Hasonló módon járt el a szintén mérlegkészítéssel foglalkozó rokon, Krammer Gyula is.





Id. Kramer János

A Kramer János és Fiai mérlegkészítő családi vállalkozás 1911-ben 12 fajta mérlegre kapott hitelesítési engedélyt a Magyar Királyi Központi Mértékügyi Intézet-től. Termékeik között szerepelt egyenlőkarú rúd-, felsőserpenyős-, körtés mérleg, valamint hordozható serpenyős-, és futósúlyos, illetve szekér hídmérleg.

A megöregedett cégalapító, id. Kramer János 92 évesen, 1937. márc. 12-én halt meg ütőér-elmeszesedésben. A mérlegüzem vezetését Kramer József és János vették át, akik 1940-ben vasöntődével bővítették az üzemet.

A Türr István Múzeum számos mérleget őriz néprajzi gyűjteményében. A legkorábbi darabokat Lükő Gábor 1960-ban Bajaszent-istvánon gyűjtötte, többek között egy kis méretű és egy nagyobb ún. körtés mérleget. A bajai mérlegkészítés korai időszakában készült kovácsoltvas mérlegek karjain arab számok helyett egyenes, illetve ferde pontolt rovások láthatók, és nincs rajtuk beütött „kg” jel. A mérőeszközök készítése a 19. század harmadik negyede előtti időre tehető, amikor a hivatalos mértékegység még a font volt, ami körülbelül fél kilogrammnak felelt meg. Magyarországon csak 1876. január 1-től vált törvényes, kizárólagos használatú mértékegységgé a kilogramm. Solymos Ede az 1960-as évek közepén olyan kg beosztású Kramer-mérleget gyűjtött egy halászmestertől, ami 1900 körül készült és 1945-ig használták halmérésre a haltartó bárkán.

A körtés mérlegeknek volt zsákos változata is, ami úgy nézett ki, hogy a mérőszervezethez négy hosszú láncon egy négyszögletes fémrács csatlakozott. A vásárokon, piacokon felállított fából faragott háromlábra

Kaptármérleg.

150 kg.-os jól bevált rendszer 61X46 cm. lappal, 20 cm. magas, 14 kg. önsúlyú, olajjal festett, faállványos . . . P 125.—
Ugyanez tiszta vas, önsúly 22 kg. P 165.—
(Mézszel is cserélhető.)



NYOMTATVÁNY.
—
T.
.....
..... úrnak
.....
.....
.....
.....

Baja, 1947. június 1.

T. Cím !

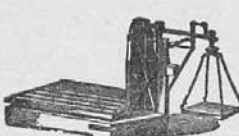

Ajánlom rövid szállítási terminusra prima közismert mérleggyártmányaimat. Repedésmentes tölgyfából készítve állami hitelesítéssel.

Tizedes mérleg:

50 kg-os	Ft	140.—
100 "	"	160.—
150 "	"	180.—
200 "	"	200.—
300 "	"	240.—
500 "	"	320.—
750 "	"	440.—

Totósúlyos százas mérleg:

150 kg os	Ft	390.—
200 "	"	480.—
300 "	"	570.—
500 "	"	750.—
750 "	"	900.—
1000 "	"	1200.—

Vassúlyok:

1/2	1	2	5	10	20 kg-os
4.—	6.—	9.—	19.—	37.—	68.— Ft.

Dobozsúly lémből 18 Ft, sárgarézéből 33 Ft.

A fenti árakhoz 10% felárat számítok. Franco csomagolás. Fizetendő 8 napon belül.

Tisztelettel
KRAMMER JÓZSEF

akasztott zsákos mérlegek fémtálcájára teték az értékesítendő gabonás zsákokat.

A múzeumi gyűjteményben található kisebb, vasból készült rugós mérleg is, ami úgy készült, hogy a közepén kialakított ovális rugószalagot akasztóval és teherkampóval látták el. A rugószalag belsejébe félhold alakú mérőskálát erősítettek, innen ered a tárgy holdmérleg népi elnevezése.

Kramer Józsefet Baja második Jelky Andrásaként tartja számon a város lakossága. A mérlegkészítő kalandos életéről a Magyar Televízió dokumentumfilmet készített az 1970-es évek elején, amit *Mérleg* címmel félórás műsorokban folytatásonként négy részben sugároztak. A hosszú életet élő mestert és világutazót 100. születésnapja alkalmából a *Bajai Honpolgár* is köszöntötte hasábjain (2000. július. 6-7.).

A fennmaradt családi iratok között található olyan nyomdai gyártmányú képeslapok, amelyeket Kramer József vaskecskedőknek, méhészeknek küldött szét termékeit hirdelve. A 19. század közepe előtt a méhészek a 150 kg-ig mérő faállványos kaptármérleget 125 pengőért vásárolhattak, míg a vas tartószerkezettű kivitel 165 pengőbe került. Jó üzleti érzékre vall a reklámanyagon feltüntetett, az esetleges természetbeni cserére utaló szöveg, amely szerint a termék: „Mézszel is cserélhető”. A Türr István Múzeum *Isten áldja a tisztet ipart* című időszakos kiállításán szerepel egy kaptármérleg, amit eredetileg Éber Géza használt Bácsbokodon családi méhészetében, napjainkban pedig a család egyik leszármazottja szüretkor szőlőt mér vele Baján.

A tolosúlyos piaci mérlegek ára 10 és 20 kg-os változata 48, illetve 56 Ft volt 1947-ben, a horgos vagy kosaras 100-200 kg-os mérlegeket pedig 200, valamint 280 Ft-ért hirdette Krammer József. Az 1940-as évek végén magyar és német nyelven kiadott A/4-es méretű szórólapok szerint a kisiparos mérlegüzeme Dél-Magyarország legrégibb szakmühelye, az állami gépállomások szállítója már a földműves szövetkezeteket célozta meg termékeivel.

Krammer József a családi emlékezetben megőrzött anekdotikus történet szerint sajátos „könyvelést” vezetett pályája kezdetén. A fehérre meszelt műhely ajtajának egyik félfájára írta a bevételeit, a másikra pedig a kiadásokat. Az 1930-as évek második felében tisztviselők érkeztek fiákeren a mesterhez a nyilvántartásokat ellenőrizni. A mérlegkészítő épp tárgyalt valakivel, amikor a hivatal emberei az adókönyveket kérték tőle. A mester beljebb tessékelte őket, mondván az irodája egyik felében megtalálják a kiadásait, másikban pedig a bevételeit. A hivatalnokok felmérve a terepet, értetlenül álltak a helyzet előtt, és kérdőre vonták a műhelytulajdonost. Aki nyhe káromkodás kíséretében konstataulta, hogy a műhely legutóbbi meszelésekor a nyilvántartás odaveszett. A büntetés kifizetése után „ment a verkli tovább”.

Krammer József testvére, a második generációs Krammer János a kezdeti kovácsoltvas mérlegek készítéséhez szükséges kovácsolási technikákat Krammer Gyulánál tanulta meg a Bezerédj utca 10-ben. A visszaemlékezések szerint többször előfordult, hogy kerékpárral elmentek Hercegszántóra piaci mérlegeket értékesíteni. Hazatérésükkor a nap már kezdett nyugovóra térni, a mester azonban még egy kis vasverésre invitálta tanítványát.

Krammer János üzeme Baján a Dózsa György út 71. számú épületben állt. A cég a következő termékeket forgalmazta, illetve javította: asztali mérlegek, állatmérlegek, árszorós mérlegek, címkéző mérlegek, darabszámláló mérlegek, daru mérlegek, halász mérlegek, labor mérlegek, raktár mérlegek, hordó mérleg.

Az államosítást követően, az 1950-es évek elején a család a Dózsa György utca és a Hentes utca sarkán álló épületbe költözött, amelynek udvarán külön műhelyt alakítottak ki.

Az új mérlegek és mérőeszközök „rendszerpróba vizsgálatát” a Magyar Királyi Központi Mértékügyi Intézet végezte, ami után a hitelesítési engedélyeket kibocsátotta. A Harsányi Dezső által tervezett hordozható mérleget szintén az intézet vizs-

gálta meg, majd kezdte el gyártani. (Gajdos Gusztáv *A magyar mérleggyártó ipar megszületése és kialakulása a XIX-XX. században (1850-1945)*. Technikatörténeti Szemle XIV. 1983-1984. Bp., 1984. 61-93.). Szerencsés módon a Krammer család tulajdonában megőrződött az a Harsányi-féle utazómérleg, amit Krammer Ferenc használt a mérlegsúlyok pontosítására.

Krammer Ferenc fia, a harmadik generációs Krammer János (1943) a szakközépiskolában már a lakatos szakma keretein belül tanulta meg az alapvető szakmai ismereteket. A mérlegkészítés fortélyait azonban a családi műhelyben kezdte el magába szívni 1960-ban bekövetkezett iskolai végzésekor, ahol nagybátyjától a kovácsolási ismereteket, édesapjától pedig a mechanikai fogásokat sajátította el. Apa és fia sokféle mérleget gyártott. Kezdetben piaci, majd fából készült tizedes mérlegeket, később tolosúlyos mázsákat, valamint rudas halmérlegeket. A helyi megrendelők mellett dolgoztak vidékre is, termelőszövetkezetek, gépállomások voltak a nagyobb megrendelőik. Édesapja halála után, 1968-tól Krammer János édesanyja nevében, özvegyi jogon vitte tovább az ipart. 1978-ban, anyja is eltávozott az élők sorából, a mester egyedül maradt a szakmában. A rendszeres megrendelések, és a szakma szeretete újabb kihívást jelentett a kisiparos számára. Azt követően eleinte önállóan tevékenykedett, majd Újvári Ferenc és Juhász Sándor voltak a segítők.

Krammer János termékei reklámozásában vezetett be újítást. Először a mérlegek számlapjára rányomta a bélyegzőjét, amit a sok napsütés könnyen láthatatlanná tett. Az 1970-es évek első felében tojás alakú reklámmatricákat gyártatott egy nyomdában. A kék, arany színű felületre piaci mérleget, gyorsmérleget nyomtatott elérhetőségével, telefonszámával. Innovációs törekvéseit mérlegkészítő rokonai először megmosolyogták. A jövő azonban Krammer Jánost igazolta, hisz a legolcsóbb reklámhordozó felület még ma is a termékre ragasztott névjegy. A mester első ilyen típusú hirdetésére az egyik vásárló humoros megjegyzéssel reagált, mondván „Krammer úr! Rárajka a címkéit, a reklámját, mit fizet ezért nekem?!”

A digitális mérlegek 1990-es évek eleji megjelenésekor a Krammer cég a hődmézővásárhelyi Micra-Metripod Kft-vel kötött szerződést a mérlegek értékesítésére, javítására. Ezt követően egy dél-koreai cég termékeit, a Cas mérlegek árusítását is elvállalták. A 20. század végére a szakma nagy átalakuláson esett át. A gyártást a forgalmazás váltotta fel, a javítások zömét pedig elektronikus mérlegeken végezték. Az egyenkarú patikai mérlegeket korszerű digitális mérlegek váltották fel, biztosítva a gyors és pontos mérést.

Krammer Jánosnak három gyermeke született: Anita, Edit és János. Ifjabb Krammer János (1969) 1984-ben kezdte meg ipa-



Két Krammer János. – A harmadik és a negyedik generáció

ri tanulmányait géplakatosként a Jelky András nevét viselő szakmunkásképző iskolában. A szakmai „megfertőzése” édesapja műhelyében kezdődött, ahol először csak a szerszámokat kellett kéz alá adnia. A fiatal tanulóat apja magyarázó, okító szavainál akkor még jobban érdekelt a horgászás technikai fortélyainak elmélyítése, mindig azon törte a fejét, hogyan tudna a műhelyből a vízpartra menekülni. A későbbi komolyabb javítási, műszereszi feladatok megoldását azonban kihívásnak tekintette a legifjabb Krammer, és addig-addig törte a fejét a hibák megszüntetésén, míg észre sem vette, hogy belőle is mérlegkészítő lett.

A bajai és környékbeli javítások mellett előfordult, hogy Kiskunhalas, vagy Kiskun-

majsa piacaira vonultak ki mérlegeket hitelesíteni. A megfelelő mérőeszközről papírt állítottak ki, a kisebb hibákat kézziszerszámokkal a helyszínen megjavították, a komolyabb javítást igénylő mérlegekről átvételt írtak, otthonukban orvosolták hibáikat, majd a következő heti piacra vitték a felújított műszert. A harmadik generációs Krammer Jánosnak sikerült tudása legjavát átadni János nevű fiának. Műhelyük ma a Dózsa György utca 71. szám alatt található. Munkavégzésüket egyre több adminisztratív munka kíséri. Telephelyükön mérleglaboratóriumot is kialakítottak, ahol állami hitelesítéseket tudnak végezni. A hídmérlegek hitelesítésére 40 db 500 kg-os tömb-súlyt raktározna, a 20 tonna súly mozgatá-

sát darus kamionnal oldják meg. Ma Baján ők ketten a több mint száz éves cég utolsó hírnemői.

A fennmaradt történeti források alapján képet alkothattunk egy bajai mérlegkészítő kisiparos család életútjáról. Megtudhattuk, hogy milyen termékek készítésével, javításával, értékesítésével foglalkoztak. A Krammer-mérlegek ismertek voltak Budapesttől Bécsen át a Duna-Tisza köze, a Bácska és a Dunántúl a tájain. Úgy gondolom, a Krammer mérlegkészítő dinasztia sikeres vállalkozásának titka a nyelvtudásban, az előrelátó marketing tevékenységben és végül, de nem utolsó sorban az elhivatottságban, szakmaszeretletben keresendő.

Kothencz Kelemen

Kiss József, a Ferenc-csatorna megálmodója

2. rész

A Ferenc-csatorna építéséről

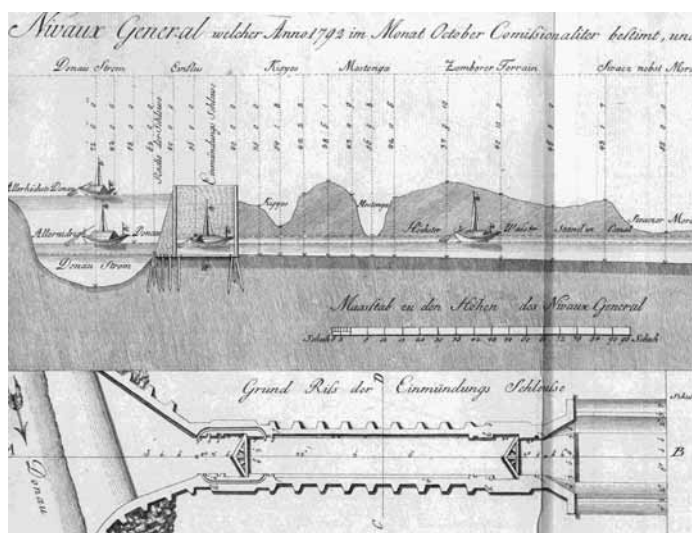
A Torzsa, Kucora, Cservenka, Kúla és Verbász térségében végzett munkái közben, az ott élők gondjai láttán és panaszai nyomán figyelt fel Kiss József a Telescska déli pereme előtti belvizek és mocsarak komoly károkozásaira. Felismerte, hogy a terület vízrendezése a jozefinista telepítés sikerességének alapvető feltétele, ezért kamarai engedéllyel 1785-ben a felesleges vizek levezetéséhez Kúlától az Új-Verbász közelében fekvő Fekete-mocsárig (Czerna-bara) egy méter széles árkot ásott. Eimann János – akkor kamarai építési számvevő – a felügyeletében végzett munkához helyi napszámásokat fogadott fel, a nekik kifizetett bér összesen 400 forintot tett ki (Eimann 1822. 127-128. oldal). Az eredményen felbuzdulva a következő évben Kiss új tervet nyújtott be a kamarához, amelyben az árok szélességét 1 öltre kívánta növelni és azt a szivácsi mocsárig javasolta meghosszabbítani. A tervet az illetékesek nemcsak elfogadták, hanem a robotmunka biztosítása mellett 14 000 forintot is kiutaltak rá. A munkát 1786 őszén kezdték és a következő év nyarán fejezték be, a vízlevezetés kedvező hatásai hamarosan jelentkeztek.

Ezek a „...csatornázások érlelték meg lassankint Kiss József agyában a nagy csatorna építésének gondolatát, ..., hogy a Dunát a Tiszával egy hajózó-csatornával kellene összekötni, mely egyrészt a Bácska terményeinek tovaszállítására, másrészt a hosszú, kerülő dunai hajóút megrövidítésére, mindenen felett pedig a közlekedés fej-

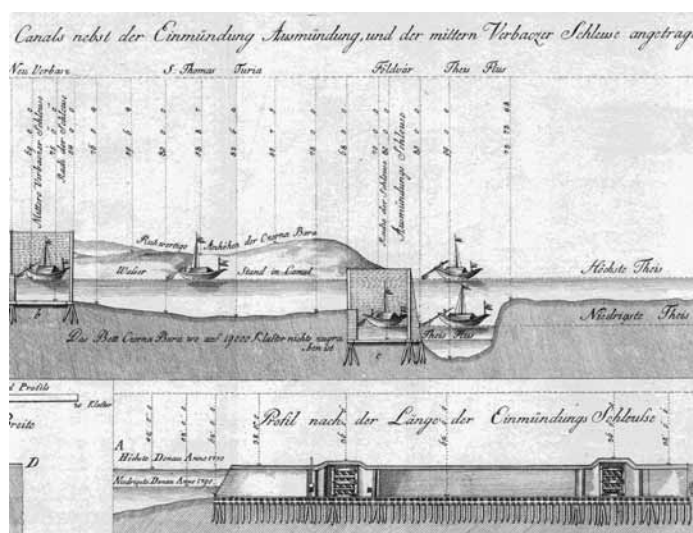
lesztésére s az ország közgazdasági gyarapítására szolgálna” – vélte cikkében Sárközy Imre (*Kiss József és Kiss Gábor, a Ferenc-csatorna megalkotói*. In: Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője. 1900. 18. szám, 288. oldal). A Szivác és Új-Verbász közötti csatorna elkészülte után Kiss József a csatorna szoba jöhető nyomvonalát saját költségén leszintezte. Mérései szerint a szintkülönbség 23 lábba (vagyis 7,27 méterre) adódott, ami esés szempontjából kedvező feltételt jelentett a csatorna elkészítéséhez (Petrovic Nikola: *Hajózás és gazdálkodás a Közép-Duna-medencében a merkantilizmus korában*. Belgrád-Újvidék, 1982. 84. oldal). Ebben az időben látogatta meg Kiss Józsefet Gábor öccse, aki a hadsereg mérnökkari kapitánya volt. Róla és a csatornaépítés körülményeiről a reformkori *Társalkodó* című folyóirat 1836-ban jelent 67., 68. és 69. számaiban *A Ferenc-csatorna s Kiss Gábor mint annak alapítója* címmel közölt háromrészes cikksorozatában olvashatunk. A testvérpár megvitatta a csatorna építésének lehetőségeit, legott a tervek elkészítéséhez fogott, majd a kész elaborátumot felterjesztették a magyar udvari kamarához.

Az 1787-es esztendő végén háború tört ki: az egyik oldalon Ausztria és Oroszország szövetsége, a másikon az Oszmán Birodalom küzdött érdekeinek érvényesítéséért. Mivel a döntéshozó intézményeket lekötötték az ebből adódó feladatok – emellett, előzőekkel összefüggésben Kiss

József Zimonyinál a hadsereg fa- és építőanyag ellátását irányította, továbbá Kiss Gábornak vissza kellett térnie szolgálati helyére –, háttérbe szorult a csatornaépítés ügye, amely csak a békekötés után, az 1791-es esztendő második felében kerülhetett ismét előtérbe. A Kiss fivérek a dokumentációt december 12-én felterjesztették II. Lipót uralkodóhoz (ő is és a trónörökös is fogadta Kiss Józsefet). Az udvari kamarához utalt anyagot a tanács meglepően hamar, már december 22-én tárgyalta. A téma referense – a korabeli gyakorlat szerinti előzetes kijelölést követően – Kempelen Farkas udvari tanácsos lett, aki jól ismerte Bácska problémáit, valamint azonnal látta a csatorna várható hasznát, ennek megfelelően kedvező véleményt mondott a tervekről. Az udvari kamara tanácsa elfogadta Kempelen észrevételeit, majd véleményezésre továbbküldte a magyar kamarának és a helytartótanácsnak: azok javaslatait is figyelembe véve kívánta az ügyet végső döntésre II. Lipót elé terjeszteni. Az elintézendő ügyek jellege 1792-ben fontossá tette Kiss József szinte állandó bécsi vagy budai jelenlétét, ezért zombori hivatalában gondoskodni kellett helyettesítéséről. Az uralkodó 1792. március 1-én meghalt, utódja a csatornaépítés ügye iránt már korábban elkötelezett fia, I. Ferenc lett, de országának a forradalmi Franciaország hamarosan hadat üzent. A háborús viszonyok ismét lekötötték a hatalmi szerveket, azonban a Kiss testvérek



A tervezett csatorna hosszmetsete a Dunától a szivácsi mocsárig, lent a dunai zsilip felülnézete



A tervezett csatorna hosszmetsete az új-verbácsi zsiliptól a tiszai torkolatig, lent a dunai zsilip hosszmetsete

képesek voltak jelenlétükkel, igyekezettükkel, valamint kapcsolataik latba vetésével az ügymenetek folytonosságát biztosítani, és sikerült eljutniuk a magyar udvari kamarával 1793. március 27-én történt szerződés-kötésig (teljes terjedelemben közli Koch 1885. 35-41. oldal). Szükségessé vált a szélesebb nyilvánosság tájékoztatása, hiszen az építkezés anyagi forrásait – Magyarországon akkortájt újszerű módon – részvénytársaság megalapításával tervezték megteremteni. A *Magyar Hírmondó* 1793. március 29-én megjelent számának 421-425. oldalain megjelent írás első részében az újság a plánummal (tervvel)

kapcsolatos információkról és magyarázatokról ír, a második részben pedig a testvérpártól kapunk praktikus információkat a csatornáról és az akciák (részvények) kibocsátásának módozatairól (állításuk szerint a befektetett tőke után 9-10%-os kamatot fizetnek). Hamarosan, ugyanezen kiadvány április 19-én megjelent száma (533-537. oldal) híradást közöl a részvényjegyzés alakulásáról, annak pillanatnyi helyzetéről, majd a folytatás az építkezéshez szükséges munkaerő toborzásával, a munkavállalás részleteinek taglalásával foglalkozik. A *Magyar Hírmondó* 1793-ban még két rövid hírben foglalkozott a témával: mindkettő a nyár elején megkezdett és három évre tervezett munkálatok egy-egy eseményével kapcsolatos.

Az építkezést nagy lendülettel kezdték és az első időben jól haladtak vele. Közben a vármegyei és a kamarai hivatalok éberrel ügyeltek a szerződésben leírtak betartására. A munkálatok a későbbiekben egyre több nehézségbe ütköztek. Folyamatosan gondot jelentett a megfelelő létszámú munkaerő biztosítása. A franciákkal folytatott háború miatt a katonaságra nem számíthattak, másrészt csak részben vehették igénybe a kamara fel nem használt robotját. A szükséges munkáskezeket kedvező feltételekkel meghirdetett toborzással igyekeztek biztosítani, Kissék mintegy 3 000 munkást tartottak szükségesnek. Emellett a törvényhatóságok rabokat engedtek át munkavégzésre a társaságnak. Az építkezésről részletesen beszámolt Eimann János 1822-ben megjelent könyvének 129-131. oldalain, a szöveg magyar fordítását folyóiratunk 2011. októberi számának 3. oldalán közzeltük. Idővesztéseget és többletköltséget okozott a Monostorszeg melletti zsilip építése során a nagy víznyomás és a gyakori homoktódulás, gyakran újból ki kellett ásni egyes csatornaszakaszokat. A munkások gyakori változása, a kedvezőtlen időjárás és a háborús viszonyok mellett egyes körök növekvő irigységgel figyelték Kiss József és Gábor sikereit és igyekeztek ártani nekik.

A megalapított Királyi Magyar Hajózási Társaság a kincstártól 200 000 forintot kapott kölcsönbe, emellett összesen 500 000 forint értékű részvényt bocsátott ki háromféle névértékben. Az első osztályú részvények 5 000 (az ilyen értékű jegyzőknek más kedvezmény mellett az éves közgyűlésen szavazati jogot, azaz a társaság ügyébe beleszólást ígértek), a másodosztályúak 1 000, a harmadosztályúak 500 forintot értek. A részvények iránti nagy érdeklődést bizonyítja, hogy a *Magyar Hírmondó* áprilisi cikke szerint akkorra az 5 000 forintos részvények már elfogytak, az ezresekből 30, az öszázasokból pedig 60 darab várta még a befektetőket. Az uralkodótól kapott, majd szerződés alapján a Társaságnak átengedett szabadalmakért a Kiss testvérek tíz 5 000 forintos részvényhez jutottak (a velük járó jogokkal együtt), a 10 százalékos meghaladó jövedelem egyharmada őket illette és örökös csatorna-igazgatói hivatal a Kiss-családot.

Az 1794-es esztendő végén a magyar kamara egy bejelentés nyomán vizsgálni kezdte a zsilipeket: a hivatalos tervekhez képest a Társulat úgy szerkesztette őket, hogy az üzemük közben jelentkező vízfelleggel – egy későbbi engedélyeztetést követően – vízimalmok legyenek meghajthatók. Az uralkodó végül a sztapári és az új-verbácsi zsilipek esetében jóváhagyta a módosítást, a csatorna bejáratánál és tor-

T Ó L D A L É K

A' Magyar Hírmondónak, Mártzius' 29-dik napján, 1793-ban költt árkusához.

T u d ó s í t á s

Azon Királyi Társaságról, mely egy hajó-készítő Tsatornát ásattat Magyar Országban.

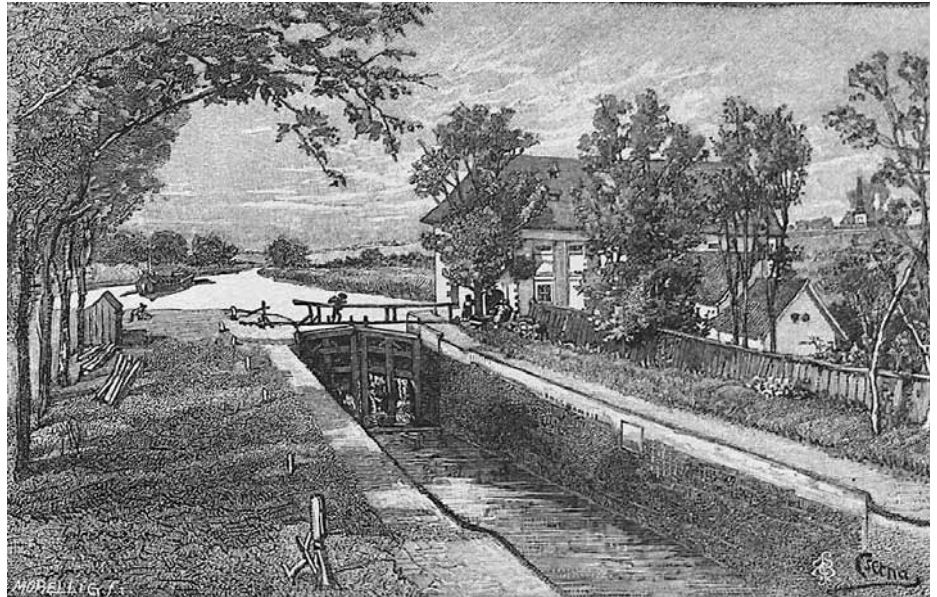
Melly fok hafznot hajtson egy olyan Tsatorna, mellyen terhes hajókkal alá 's fel lehet járnai, elegendő példa arra Anglia, Hollandia, 's más pénz-es Országok, mellyekben az ollyas Tsatornák által nevedekett mindenek felett a' kereskedés, és az Országban virágzó állapotja. Édes Hazánkat az Isteni gondvételés bőven meg-áldotta a' természetnek majd minden adományaiival, mellyekkel nagy házonnal kereskedhetnének Hazánkfiái, mind az Országban magában, mind azon kívül-is, ha a' tsnáitt utaknak szük volta, és a' hajókázható Tsatornának nem léte miatt, vagy éppen nem üzhetik azokkal a' kereskedést, vagy ha üzük-is, igen kevés házonnal kelleitük néhik meg moftan meg elégedoi, kiváltképpen azon költségekre nézve, mellyekbe kerül moftan a' jófiágoznak egy helyről más helyre való szállittása. — Szivekre vévén ezen akadályait Hazánk virágzásának két Erdemes Hazánkfiái, Kis J ó 's ef és G á b o r Teitvér Atyá-Ek, az öregebbik igazgató Kamarális Ingenieur, és Ns. Bács Vármegyének Törvényes Tábla Birája, az iffiabbik pedig Kapitány a' Ts. és Kir. Ingenieur-Korpusnál; egy plánumot dolgoztak ki egynehány elstendőkig tartott híves fáradozásaik után, mellyben elő adják, mi módon leheffen Hazánkknak első nagyságu folyó vizeit, a' Dunát és a' Tisát, egy hajó-készítő Tsatorna által östte-kapcsolat, melly ál-

E e

A Magyar Hírmondó márciusi tudósításának első oldala

kolatánál épülők esetében a Dunán és a Tiszán már meglévő hajómalmok miatt nem. A zombori kamarai adminisztráció kérte a csatorna létesítményeihez a Társaság gyártotta téglák utáni illetéket, amelyet a magyar kamara végül elengedett. Kiss József és Gábor a csatorna befejezésére tett törekvések mellett 1795. január 15-én közvetlenül I. Ferencnél két újabb javaslattal állt elő: egy gabona-kereskedelmi társaság létrehozását ajánlották megfontolásra, valamint hajózó csatorna építésével és folyószabályozással víziút építését a Duna parti Vukovártól az Adriai-tenger partján fekvő kikötőig. Az uralkodó a hivatalos szervek véleménye alapján csak az utóbbit támogatta, amelyet egyébként a Közép-Duna medence tengeri kapcsolata szempontjából igen fontosnak gondolt. A víziút elabórátumaival kapcsolatos döntését I. Ferenc 1796. március 25-én hozta meg.

A Kiss fivérek ekkor még szilárd és kiemelkedetlenné tűnő helyzetét és tekintélyét egy bő hónap múltán a magyar kamarához Pro memoria címmel érkező, német nyelven, a szakszerű fogalmazás alapján hozzáértőnek és a témában jól tájékozottnak tűnő személy által írt háromoldalas névtelen levél alapjaiban kezdte ki. A feljelentés több ponton adatokat közölt a Duna-Tisza csatorna építése körüli anomáliákról és a tervektől történt eltérésekről. A hivatalos szerv hamarosan tárgyalta és az uralkodónak küldött felterjesztésében bizottság általi kivizsgálásra javasolta az ügyet, amelynek tagjává Heppe országos vízépítési igazgatót, Froon bécsi hadmérnököt, valamint a vármegye és a Hajózási Társaság 1-1 képviselőjét ajánlotta. I. Ferenc más feladatai miatt Froon helyett Joseph Walcher jezsuita apátot, császári és királyi tanácsost bízta meg, akit egyúttal feladatainak részletezése mellett a bizottság vezetőjének nevezett ki, a többiek személyét elfogadta. A szakértők 1796. július 21-24. között Monostorszegtől Bácsföldvárig bejárták-megtekintették a csatornát, begyűjtötték a tervdokumentációkat, majd a Kiss testvérekhez intézett 10 pontból álló kérdőívük válaszaiknak birtokában helyzetfelmérésbe és jelentésük megfogalmazásába kezdtek, amellyel már július 30-án elkészültek. Kiss Józsefék az eredeti tervektől történt eltéréseket – amelyeket egyébként a társaság az 1794. évi bécsi közgyűlésen jóváhagyott – a csatornaadás megkezdését követően megtapasztalt magas talajvízállással és -viszonyokkal, valamint költségmegtakarítási célokkal indokolták. Úgy tűnt, rendeződött a helyzet, mert a szakértői jelentést szeptember ele-



A Ferenc-csatorna Új-Verbász mellett angol módra megépített és a kortársak szerint legszebb szekrény zsilipje.

(Forrás: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország II. 1891)

jén megtárgyalta és egyetlen, a vízimalmokkal kapcsolatos álláspont kivételével elfogadta a magyar kamara, majd továbbította Bécsbe (ott ezek után az építkezés mielőbbi befejezését szorgalmazták). A történeteket követően általános meglepetést és nyugtalanságot keltett a Társaság 1798. január 22-én Bécsben megtartott éves közgyűlésén gróf Apponyi Antal rangelső igazgató beszéde, amelyben szólt „... a csatornaépítésen uralkodó rossz állapotokról és a Kiss fivérek súlyos felelősségéről azokért a felfedett mulasztásokért és hibákért, amelyeket az építés kezdetétől és nemcsak 1797-től kezdve követtek el” (Petrovic 1982. 301. oldal). Első intézkedésként igazgatósági rendelettel korlátozták Kissék hatáskörét és kötelezték őket a tervek betű szerinti betartására. Az uralkodó döntése alapján az ügyvezetést ideiglenesen háromtagú igazgatóság vette át, amelynek tagjai gróf Apponyi Antal, Rédl Ferenc udvari tanácsos és Reiter József udvari ügynök lettek. Az új vezetés a helyszínre utazott és Heppe igazgató, valamint Maillard ezredes kíséretében bejárta a csatornát, majd Rédl Ferencet mindenre kiterjedő meghatalmazással az építési munkálatok felelős igazgatójává nevezte ki. Ezzel az építkezés ötödik esztendejében Kiss Józsefet megfosztották vezetői posztjától, egyúttal a szakmai irányítást Heppe Szaniszló vette át.

Az új helyzetben az építkezés mielőbbi befejezéséhez szükségesnek tartották az elabórátum revízióját, a megfelelő számú munkás és a munkálatok kívánta pénz biztosítását. Az 1798 nyarán elvégzett újbóli

szintezés adatai alapján dolgozta át Heppe a terveket. A folytatáshoz ugyan kölcsönfelvételekkel sikerült forrásokhoz jutni, azonban továbbra is kevés volt a munkáskéz. Az építkezés elhúzódott és csak 1801-ben készültek el vele. A királyról elnevezett csatorna átadására végül – Kiss József jelenlété nélkül – 1802. május 2-án került sor.

A Ferenc-csatorna áldásos hatása nagyon jól kitűnik cikkünk előző havi részében említett Mindszenty Antal dolgozat környező helységekre vonatkozó leírásánál, jól igazolta a Kiss testvérek várákoszásait. Például a 26-27. oldalon, Új-Verbász ismertetésénél az alábbiakat olvashatjuk: „A parasztok közül sokan helybeli gabonakereskedést űznek, mellyel néha nagy hasznot vannak, itt lévén a Ferencz csatornája gabona kereskedésének közép 's legjobb pontja, melly szerint meggazdagodván azok, házaikon is meg tetszik a tehetőség; némelyeknek több szobáik vagynak házaikban, mellyeknek tisztább szobáik szép mobiliákkal ékesítetnek, tölgy és diófa pallérozott fent álló almariomjaikban czifra asszonyi öltözeteket, mindenféle gyolcs portékákat, a fiókosokban pedig porcellain és ezüst edényeket is lehet látni.” Ugyanitt, a 7-8. oldal szerint a zomboriak és a környező szállásokon élő földművesek a terményt „... a város alatt menő Ferencz csatornájának ide jövő felföldi hajókra haszonnal adják el, melly gabona kereskedés annál hasznosabb, hogy a kereskedőknek beszédett gabonáikat sehová sem kell elfuvaroztatni, hanem a hajós kereskedők a házaiktól elhordatják, melly szerint a hambár-béren kívül semmi egyéb költségjek sincsen reá.”



Korabinszky János Mátyas 1804-es térképén jól látható
Monostorszeg és Földvár között a vármegyét átszelő Francisci Schiffahrts Canal,
azaz a Ferenc Hajózó Csatorna

Szépirodalmi és képzőművészeti vonatkozások

Kiss József élete és a Ferenc-csatorna története témát adott Bácska jó tollú irodalmárainak és ügyes kezű festőinek. A teljesség igénye nélkül álljon itt néhány példa. Az Ó-Verbáson született Molter Károly önéletrajznak is tekinthető *Tibold Márton* című 1937-ben megjelent regényének címadó főhőse a csatorna partján nevelkedett, majd később szívesen tért ide vissza. A szerző visszaemlékezésében megidézi életének ott megélt pillanatait. Majtényi Mihály *Császár csatornája* című 1944-ben kiadott regényében a jozefinista telepítés koráig, az építkezés idejéig megy vissza. A főszereplő a csatorna, amelynek története az egész vidék életére kihatott. Nemes Kiss József kincstári inzsellért és vízmérőt a Ferenc-csatorna tervének felvetése után Bácskában gyakran így nevezték: „a bolond luteránus”. Kovács István alispán a vármegyének Baján bemutatva pedig így említette (11. oldal): „Spektabilis Domine! Erre az úrra úgy nézzenek kigyelmegek, hogy olyan inzsellér, akiből csak négy van a Kárpátok alatt!” A regény szerint I. Ferenc uralkodó az alábbiakat gondolta Kissről (39. oldal): „Ilyen izzó szívű fantaszta, mint ez, elkelne egypár a birodalomban, minden ponton, ahol baj van. Megnemalkuvó, de nem lázadó. Hidegfejű, aki állja a harcot a számok ellenében is. Ja, ja mein lieber Kiss!” Nem is tévedett, mert „Az a makacs luteránus ott Szenttamáson, aki a dolgokat hajtja akár a pióca, úgy fekszik a mocsarak fölött. Kinyújtotta két kezét a Dunától a Tiszáig, nem enged. Hajókázni akar. Nem lehet letörni” – olvashatjuk Majtényi

könyvének 32. oldalán. A második részben képet kapunk a temesvári kazamatákból, Péterváradról vagy más börtönökből munkára küldött és egymáshoz láncolt rabok gyalogútjáról az építkezésen kijelölt helyükig. Közéjük tartozik az írás másik főalakja Jablonczy Gáspár. Majtényi írói érdeme, hogy néhány mondatba sűrítve képes a korabeli Bácskát, regényének szereplőit és életüket körvonalazni, leírni. Néhány évvel később a kötetet átdolgozta, újabb résszel egészítette ki és 1951-ben *Élő víz* címmel adta ki.

Herceg János, a kiváló bácskai író *Régi dolgairól* (Újvidék, 1993) című könyvének *A csatorna* elnevezésű novellájában a tőle megszokott stílusban foglalta össze annak történetét, és ír a viziút „keskeny nyomtávú tengerészeknek” nevezett hajószairól. Herceg említi a zombori születésű Husvéth Lajos festőt, aki munkáiban felhasználta a csatornaélet és az ottani táj képi elemeit. Vasagyi Mária *Pokolkerék* címmel 2009-ben Újvidéken megjelent történelmi regényében így summázott (56. oldal): „Az Inzsellér az építmény késésért ... és az sok elhullott vért nyilvanságos orcázással szégyeníteten, csalatkozástól letipratva süstörge az güblis házban, s hajtogatá: ...cserbenhagyatva lenni annyi, mint halálra ítélt folyóként kiszáradni”. Dr. Silling István *Barangolások Nyugat-Bácskában* (Újvidék, 2012) nemcsak Kiss József sírjáról közöl részleteket, hanem említi a Szenttamáson született Gion Nándor író is, akinek „... könyvei mind a Ferenc-csatorna partján szerzett emlékeitől duzzadnak” (7-8. oldal). A sort még hosszan lehetne folytatni...

Leszármazottak

Kiss József a Stambuch-ban leírta, hogy Mihály (1786-1835) fia a Hajózási Társaság egyik bérelt kamarai birtokán volt ispán. Utódairól leginkább Michael Joseph von Kiss 2000-ben a németországi Erkrathban megjelent családtörténetéből tudunk. A szerző elsősorban a saját leszármazási vonalát közli ezért az ismertett család nem ad teljes képet az összes utódról. Kiss Mihály (1786-1835) és Mokry Zsuzsanna (1785-1845) házasságából négy gyermek született: Gyula (1819?-1870), Jozefa (1813-1884), Mária (1815-1834) és Emánuel (1817-1853). Gyula szerepel a Stambuch családfáján, így 1813-ban vagy az előtt kellett világra jönnie: születési évszáma után ezért írtunk kérdőjelet. Kiss Emánuel Horváth Katalint (1833-1917) vette nőül, gyermekeik: Lajos (1854-1879), Gyula (1856-1928), Berta (1860-1929, Baján hunyt el), Ilona (1863-1928, Baján hunyt el), Emil (1864-1870) és Irma-Irén (1866-1961). Kiss Gyula (1856-1928) – 1890-től 1918-ig vagy 1919-ig volt Ó-Verbász jegyzője (a családtörténeti könyv szerzőjének nagyapja) – Grossmann Katalinnal kötött házasságot, gyermekeik: József (1891-?), Gábor (1893-1976?, Baján hunyt el), Tibor (1895-1944, a könyv írójának édesapja), Tamás (1897-?, Baján hunyt el) és Szilvia (1903-?). Kiss Tibor és Röhrig Julianna (1898-1971) nászából három gyermek született: Gyula (1921-?), a könyv szerzője, a Németországban letelepedett Mihály (1924-) és Tamás (1926-1984). Kiss Mihály – német nevén Michael Joseph von Kiss – első felesége Lukic Mila (1927-1987), egyetlen gyermekük Tamás (1950-). A leírtak alapján elmondható, talán Baján is élnek-éltek Kiss József leszármazottak.

Kiss József lányáról a Pogány-Bordás szerzőpáros Bácsországban megjelent cikke alapján tudjuk, hogy 1806-ban férjhez ment Eisenhut Antalhoz.

Kiss Gábor leszármazottairól Nagy Iván cikkünk előző havi részében említett könyvének 248. oldalán tudhatunk meg néhány részletet. „Kiss Ferencz, m. akadémiai lev. tag, szül. 1791. dec. 8-án; atyja Gábor katonai mérnökkari őrnagy volt, ... Kiss Ferencz Szegeden, Szabadkán tanult, s a jogtudományt Győrött és Nagyváradon hallgatá. Ügyvédi oklevelet nyervén, a ferenczsatornai s bácsi bérlett jószágok kormányánál ülnöki hivatalra neveztetett, s mindaddig, míg a haszonbér tartott, Bécsben maradt. E közben 1820-ban Zombor város határ-kimérési biztosa is volt. 1828 óta nyugalomba lépett, s kizárólag az álta-

la szenvedélyvel üzött régiségstannak élt. 1839-ben választatott meg a nagy akadémia tagjává, mellynek kebelében több értekezést írt." Az adatok szerint felesége Ágoston Zsuzsa, akitől Otília, Jenő és Irma nevű gyermekei születtek. Kiss Ferenc Budán 1859. július 25-én hunyt el.

Zárszó

Kiss József élete, sorsa és mulhatatlan érdemei szorosán összefonódnak a Ferenc-csatornával, amelyek egyúttal Bácska történetének is szerves részét képezik. Napjainkban is érvényes Sárközy István mondata, aki 1900-ban írt cikkét ezzel zár-

ta: „Szebb koszorút ma sem tehetünk sírjára, mint ha emlékét megbecsüljük!”

Cikkünket Kiss József jövőbe mutató profetikussal zárjuk: „Ha a vetés még most nem áld aranyos gabonával, / Áld dúsan a kalász, majd az idők folyamán.”

Dr. Nebojszki László

Múltunk sorai...

(Szemelvények a bajai levéltár irataiból)

A bajai vízisport-élet fejlődéséért

80 éve, 1933. április 4-én adta be a Bajai Csónakázó Egyesület igazgatója – dr. Reiner Antal ügyvéd – a városházán a Petőfi-szigeten lévő egyesületi csónakház bővítésére vonatkozó kérelmét. A Bajai Csónakázó Egyesület – hivatalos levelezésében az „egylet” megjelölést is használta – 1923-as megalakulása óta a városi vízi- és fürdőélet egyik megalapozója, aktív szereplője; a bajai vízi sportok támogatója volt. A Sugovica partján, a híd Petőfi-szigeti hídfőjénél lévő csónakház 1932-ben már kicsinek bizonyult, átépítése és bővítése időszerűvé vált. Az eredeti épületre egy emelet ráépítését tervezték, amely a klubhelyiségnek, kettő konyhának, egy szobának, valamint az ehhez tartozó mosdónak és tusolónak adott helyet. Az épület alsó szintjét az előtér és a lépcsőház kivételével csónakszínre kívánták átalakítani. A tervet 1933. március 23-án fejezte be Somogyi Pál építésmérnök. A tervet az egyesületi bemutató és a kötelező építési illeték lerovása után benyújtották a Mérnöki Hivatalhoz véleményezésre. Április 3-án a Nagy András városi főépítész által vezetett helyszíni szemle megállapításait rávezették a tervrajzra. Nagy András az új Sugovica-híd közelgő építését vetette fel mint általános problémát, az emelet ráépítéssel kapcsolatban a dunai árvizek várható vízszintjéhez való igazodást kérte a kivitelezőtől. A Mérnöki Hivatal kérései nem érintették alapjában a tervet, ezért az egylet április 5-én benyújtotta a városházán. A polgármesteri hivatal a XXIV. 5920/1933-as iktatószám alatt kezelte az építési ügyet.

„5920 / 1933

Tekintetes Polgármesteri Hivatal!

Van szerencsénk mellékelten a Kamarás-Dunai szigeti hídfő mellett lévő és tulajdonunkat képező csónak garage felülepítvény átépítési tervét tisztelettel 2 példányban be-terjeszteni azon kérelemmel, hogy az átépítést engedélyezni méltóztassék.

Van szerencsénk megjegyezni, hogy tekintettel arra, hogy az átépült csónak garage, és mint ilyen nem adó köteles, ezt bejelentjük, mégis – amennyiben és az esetben, hogy az adóköteles volna, vagy később adókötelessé válna, az új felülepítvényekre méltóztassék az adómentességet kimondani, illetve annak kimondása iránt a szabályszerű eljárást folyamatba tenni.

Teljes tisztelettel:

Bajai Csónakázó Egyesület

dr. Reiner Antal igazgató

Építési engedély címén 7- P. azaz Hét pengő fizetendő. –

Baja, 1933. április 4. –”

A polgármesteri hivatal figyelembe véve a mérnöki hivatal megjegyzéseit április 11-én kiadta az építési engedélyt:

„kig. 1933

Bajai Csónakázó Egylet kérelme építési engedély iránt.

Határozat

Megengedem, hogy a Bajai Csónakázó Egylet a Kamarás-Duna parton a bemutatott terv szerint bejelentendő Kőművesmester útján egy csónakszínből és egyesületi helységről álló épületet szilárd építési anyagból építhessen. Köteles az engedélyes és szakértője az Építkezési Szabályok rendelkezéseit pontosan betartani.

Külön kikötöm, hogy a tervezett építésért felelős kőművesmesterrel alá kell íratnia, még mielőtt az építést megkezd. A falakba köteles jó minőségű szigetelést alkalmazni.

Az épület padlószintjét árvízszintre emelje fel saját érdekében. (37.50 m a Duna 0 pontja felett)

Felhívom az építető figyelmét arra, hogy az 1927. évi XXI. t.c. 26. §-a szerint felelős azokért a tartozásokért, amelyek az általa emelendő épületen az Országos Társadalombiztosítóval szemben felmerülnek és a vállalkozóktól a kellő gondosság figyelembevételével sem hajthatók be.

Figyelmeztetem az építetőt, hogy az engedéllyel csak saját felelősségére és veszélyére és csak az itt körülírt terjedelemben élhet. Az engedélyezett építmény használatbavételét legalább 14 nappal megelőzően használati engedélyért folyamodni köteles, mert különben ellene a kilakoltatási, illetve a kihágási eljárást megindítom.

Tudomásul veszem, hogy engedélyezési díj címén 7.– P-t a város pénztárába 387 tétel alatt befizetett.

Erről 1. a mérnöki hivatalt a terv II. példányával, 2. a számvevőiséget, 3. a m. kir. államrendőrség bajai kapitányságát, 4. Bajai Csónakázó Egylet (dr. Reiner Antal) építetőt a terv I. példányával, 5. a városi adóügyszályt, 6. Bajai Ipartestületet, 7. a Társadalombiztosító Intézet bajai kerületi pénztárát, 8. forgalmi adóhivatalt, 9. a Ferencz Csatorna RT. bajai képviselőjét értesíteni azzal, hogy e határozat ellen annak kézhezvételétől számított 15 napon belül nálam benyújtandó és a nagymélt. M. kir. Belügyminiszter Úrhoz intézett fellebbezésnek van helye.

Baja, 1933. évi április hó 11-én.”

Az engedély kiadása után az egyesület azonnal megkezdte az építkezést, mert szerették volna már az 1933-as szezonban használatba venni az új székházat. Az építkezés folyamatának dokumentációja nem maradt fent, a feljegyzésekből annyi olvasható ki, hogy a beruházáshoz a tagdíjak mellett jelentős hitelt vett fel az egyesület. Az építkezés gyorsan haladt, június 13-án beérkezett a polgármesteri hivatalhoz a munkálatok befejezéséről szóló hivatalos levél, elkezdődött a használatbavételhez szükséges engedélyezési eljárás.

„10273 / 1933

Tekintetes Polgármesteri Hivatal!

Alulírott Bajai csónakázó Egyesület tisztelettel bejelentjük, hogy az 5920/933 szám alatt engedélyezett építkezés befejezést nyert s kérjük, hogy részünkre használati engedélyt megadni méltóztassék.

Tudomásunk szerint adómentes az épületünk, mégis óvatosságból kérjük:

Méltóztassék egyidejűleg az adó mentesség megadása céljából az iratokat az illetékes Hatósághoz felterjeszteni.

Mellékeljük a terveket.

Teljes tisztelettel:

Bajai Csónakázó Egylet
dr. Reiner Antal Igazgató”

A tűzoltóság és a bajai tisztiorvos az engedélyeket augusztus 8-án állította ki. Ezután már csak az ügy formális lezárása maradt, mikor dr. Borbíró Ferenc polgármester aláírásával kiadták a használatbavételi engedélyt egy nappal később.

„10273 / 1933.

Bajai Csónakázó Egylet kérelme használati engedély iránt.

Határozat

Az Építési Szabályok 39. §-a alapján a Bajai Csónakázó Egylet bajai lakosnak a 5920 kig. 1933. sz. építési engedély szerint a Pandúr szigeten épített csónakházra a használati engedélyt megadom, mert az építkezés az engedély feltételeinek, valamint a közbiztonsági, közegészségügyi és tűzrendészeti követelményeknek megfelel.

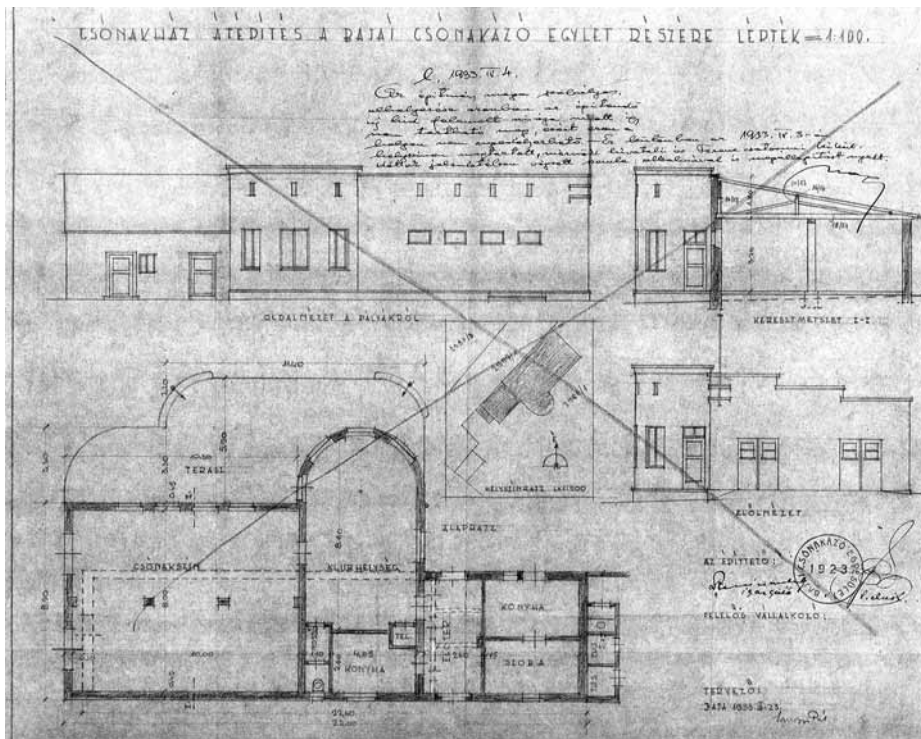
Erről 1. a mérnöki hivatalt, 2. a m. kir. államrendőrség bajai kapitányságát, 3. a városi adóügyszólyt a tervvel és jkvi.-vel, 4. Bajai Csónakázó Egylet, 5. Puskás Mihály kőműves mestert, mint felelős szakértőt értesítem.

Baja, 1933. augusztus hó 9én.

Borbíró Polgármester”

Az új csónakház beváltotta a hozzáfűzött reményeket. Az egyleti tagok 1934-től fokozatosan áttértek a hétvégi, kiránduló csónakázásról a sportszerű csónakázásra – a sportszerű csónakázáshoz a Sugovica rendszeres kotrására is szükség volt, melyet a Ferenc-csatorna Rt. végzett az 1930-as években –, megjelentek a sporthajók az egyesület telepén. Az új csónakház az egyesület céljainak megfelelően a tagság kényelmét is maximálisan kiszolgált. Az elért eredmények ellenére az építkezés létjogosultságát megkérdőjelezte az a tény, hogy 1934-től kezdve az egyesület egyre komolyabban eladósodott – a magas tagdíjak mellett is –, az 1940-es években az adósságai már a létét fenyegették.

Sarlós István



A csónakház átépítési tervrajza Nagy András városi főépítész megjegyzéseivel.

A tervrajz zöld postairónnal való áthúzásának időpontja bizonytalan.

„A királynőt megölni nem kell félnetek...”

Egy 800 évvel ezelőtti gyilkosság krónikája

Irodalmi művek gyakran bővítik történelmi ismereteinket, történelmi események irodalmi feldolgozásai pedig sokszor ösztönöznek arra, hogy megismerjük a valós eseményeket is. Egy-egy irodalmi remekmű viszont arra is képes lehet, hogy olyan „tényeket” rögzítsen az olvasó fejében, amelyek jelentősen eltérnek a kortárs forrásokból rekonstruálható valóságtól. Így lehetett például Vörösmarty drámája, majd Erkel operája nyomán aljas cselszövő Cillei Ulrikból és a nemzeti érdekek védelmezője Hunyadi Lászlóból (mintha nem is utóbbi gyilkolta volna meg orvul a stájer grófot); így ismerheti Gárdonyi halhatatlan regénye alapján rendíthetetlen törökverő „rab orszláknént” a közvélemény Török Bálintot (holott sokkal inkább kétkulacsos politikát folytató, a jobbágyaival kegyetlenkedő főúr volt), és

Schiller drámáját olvasva könnyen elhisszük, hogy Don Carlos gonosz hatalmi intrikák áldozatául esett, egy zsarnoki természetű apa által elfojtott, kiemelkedő tehetségű királyfi volt, nem pedig szadista hajlamokkal terhelt, királyi apja ellen összeesküvő, elmezavaros fiatalember. Katona József *Bánk bán* című tragédiája is bőven alkalmas arra, hogy igaznak higgyünk egy történetet, amelynek középpontjában egy magyar főúr politikai és személyes tragédiája áll, holott mai ismereteink alapján még az sem tekinthető bizonyosnak, hogy az ország akkori nádora, Bánk egyáltalán részese volt-e a Gertrúd királyné megölésével végződő összeesküvésnek, amelynek vélhető motivációit már a történetíró utókor is jelentősen kiszínezte. Katona pedig – részben az akkor általa még nem ismert for-

rások hiánya, részben alkotói koncepciója miatt – tovább alakította a történetet, amely aztán az általa megrajzolt formában és szereplőkkel vált közismertté. Mostani írásunkban arra teszünk kísérletet, hogy források és a történelmi szakirodalom alapján feltárjuk a 800 évvel ezelőtti bűncselekmény lehetséges okait, motívumait, és arra is rámutassunk, hogyan válhatott a történet kiváló irodalmi alapanyaggá.

Az ismert tények

A kortárs vagy az eseményhez közeli időben keletkezett források elég számszerűen számolnak be a történekről. Ezekből az adatokból bizonyosan csak annyi szűrhető le, hogy II. András (1205-1235) magyar király első felesége, Merániai Gertrúd 1213. szeptember 28-án a pilisi erdőben –

miközben férje éppen Halics elleni hadjárata indult – merénylet áldozata lett. Az összeesküvés résztvevői egytől egyig magas tisztséget viseltek: a gyilkosságot vélhetően végrehajtó Turoy (Töre?) fia Péter korábbi királynéi udvarispán (belőle lesz Katonánál egy téves olvasat miatt Petur) és az ország nádorának, Bánknak veje, Kacsics nembeli Simon. Valószínűleg be akarták vonni az összeesküvésbe János esztergomi érseket is, aki azonban kitérő választ adott a hiányzó központosítástól függően hozzájárulásként és elutasításként is értelmezhető levélben: „A királynét megölni nem kell félnek helyes ha mindenki beleegyezne én nem ellenzem.” (Hogy a levél valóban létezett-e, nem bizonyítható, de már a középkorban a kétértelmű fogalmazás iskolapéldájaként emlegették.) A királynét vélhetően mezei sátrában karddal ölték meg, de rajta kívül a környezetében tartózkodó számos német híve is a támadás áldozatául esett; rokona, Lipót és testvére, Bertold kalocsai érsek azonban sértetlenül megmenekült. Igaz, utóbbi papjait és szerzeteseit tettleg bántalmazták. Az elhunyt királyné tetemét a közeli pilisi apátságban temették el. A merénylet híre a bodrogi Leleszen érte utol a királyt, aki megszakította orosz hadjáratát, de visszatérve csak Péteren állt bosszút (öt karóba húzatta). Simontól viszont ekkor még jószágait sem kobozták el, és Bánk is csak a nádorságot hagyta oda, de továbbra is magas méltóságot viselt (pozsonyi ispán lett), 1217-ben újból bán és királyi udvarispán volt; birtokait csak jóval később vesztette el. János esztergomi érsek is a helyén maradt, jóllehet később is András király belső ellenzékéhez tartozott. Sógorát a király külföldre menekítette, de Bertold utóbb egy időre újra elfoglalta kalocsai érseki székét; igaz, korábbi politikai szerepét többé nem nyerte vissza.

A kortárs vagy közeli (német) források a gyilkosság egyetlen okaként a királyné németek iránti kedvezését jelölik meg, csak az 1270 utáni szövegekben (Anonymus Leobensis) csatlakozik ehhez az a monda, hogy háttérben Péter (és nem Bánk) feleségének meggyalázása is állhatott. A 14. században keletkezett *Képes Krónika* viszont már a következőket írja: „...nevezett úrasszony a nagyságos férfiú, Bánk bán feleségét erőszakkal átadta valamelyik jövevény öccsének, hogy megbecstelenítse. Ez okból a Bor nemzetségből eredett Bánk kardjával keservesen kiontotta a királyné vérért, súlyos sebet ejtett rajta, és az Úr 1212-ik évében [sic!] megölte. [...] Halála miatt siralom hangzott egész Pannóniában, és Bánk bán minden nemzetségében irtóz-

tató, szörnyű vérontás következett.” (A szövegrészlet Geréb László fordítása.) Ezt a kétes hitelű és nyilvánvaló tévedéseket tartalmazó (sem a merénylet időpontja, sem az említett vérontás nem igaz) verziót vette át és közvetítette a Katona által fő forrásként használt Antonio Bonfini itáliai származású humanista munkája is, amely viszont már az események után két és fél évszázaddal íródott.

Az áldozat

Merániai Gertrúd 1184/1186 körül született; apja, Bertold a bajorországi Andechs grófja, Krajna és Isztria örgófja, valamint 1171-től Meránia (az adriai tenger mellék) hercege volt, aki a legjelentősebb birodalmi fejedelmek közé tartozott. Anyja, Rochlitz Ágnes grófi családból származott. E házasságból hét vagy nyolc gyermek származott, akik szinte valamennyien komoly szerepet kaptak a birodalmi politikában. A lányok közül hárman (Hedvig, Gertrúd és az „Európa legszebb asszonyának” tartott Ágnes) is uralkodók feleségei lettek, míg a fiúk közül Ottó és Henrik apjukat követték örgrófságában, illetve hercegségében, Egbert Bamberg püspöke lett, az ifjabb Bertold pedig követte nővérét Magyarországra, ahol hamarosan magas tisztségeket kapott.

Gertrúd ifjúkoráról és neveltetéséről keveset tudni, a későbbi magyar királlyal kötött dinasztikus házasságkötése valamikor 1197 és 1203 között történhetett. András herceg nem nyugodott bele abba, hogy apja, III. Béla bátyját, Imrét jelölje utódának az ország trónján, és jogosnak érzett trónigényéhez külföldi (német) támogatókat próbált szerezni. (Házasságával András a nemzetközi politikában bátyjával ellentétes oldalra sodródott: Imre aragóniai frigye révén ugyanis a pápapárti vonalat képviselte, a merániaiak viszont Sváb Fülöp német király oldalán álltak.) Amikor a két testvér konfliktusa 1203-ban fegyveres összecsapás szélére sodródott, a felülkerekedő Imre Andrást elfogta, Gertrúdot pedig visszaküldte szüleihez.

Imre halála után 1204-ben András visszahívta feleségét, s amikor Imre gyermekként megkoronázott fia, III. László is követte apját sárba, akkor megnyílt előtük a magyar trónhoz vezető út. Kettejük házasságából három fiú- és két leánygyermek született. Gertrúd vélhetően komoly politikai szerepet is vállalt, hiszen egy német történíró, Apoldai Dietrich a következőket írta róla: „...erélyes és kemény asszony volt, aki a női elmésséget férfiuji lelkülettel vegyítvén intézte az ország ügyeit.” Emellett alig-

hanem a gyerekeiről gondoskodó szerető anya lehetett; legalábbis ezt látszik igazolni, hogy fia, IV. Béla számos alkalommal megindultan idézte fel tragikusan meghalt anyja emlékét, akihez vélhetően erős érzelmi szálak fűzték. (Ez főleg annak fényében érdekes, hogy atyját, II. Andrást viszont gyengekezű uralkodónak tartotta, és igyekezett annak politikájával gyökeresen szakítani.)

A királynét rövidesen több rokona és híve is követte Magyarországra. Az 1206 körül érkezett Bertoldot – nyilván uralkodói nyomásra – rögvest kalocsai érsekké választották, holott ekkor még csak 25 éves volt, és az egyházi jogban és szónoklattanban is tájékozatlannak mutatkozott. (Jóllehet, a Bibliát és a latin nyelvet ismerte, és hazájában fivére mellett egy ideig bambergi prépost volt.) III. Ince pápa csak hosszú vonakodás után mutatott hajlandóságot a cím elismerésére, és az egyházfőt az is felbosszantotta, hogy az ifjú ezután megkezdett vicenzai tanulmányaival „tudatlanságát gyalázatos módon közhírré tette.” Nem sokkal később Bertold a dalmát-horvát báni és erdélyi vajdai címet is megkapta, ami újabb komoly jövedelmekkel is járt. (Az ifjú érsek persze a legtöbbet alighanem a királyi udvarban, és nem a méltóságainak székhelyén tartózkodott.) 1208-ban két újabb fivér, Egbert és Henrik is Magyarországra jött, ugyanis meggyanúsították őket azzal, hogy részük lehetett Sváb Fülöp német király meggyilkolásában. (A gyilkosság a bambergi püspöki palotában történt, így Egbert püspökre is gyanú vetült.) A király utóda, IV. Ottó birodalmi átkot mondott ki a két testvérről, ami azt jelentette, hogy nemcsak birtokaikat kobozták el, de életüket is közvetlen veszély fenyegette volna, ha német földön maradnak. Az András és Gertrúd udvarába menekült testvérek 1211-ig maradtak Magyarországon (ahol jelentős birtokokat kaptak), amikor az időközben császárrá is koronázott Ottó – vélhetően András diplomáciai és anyagi erőfeszítésének is köszönhetően – feloldozta őket a vádak és az átok alól. (Ilyenformán nekik az 1213-as eseményekhez közvetlen közük aligha lehetett.)

Azt persze még a német területen keletkezett kútfők is elismerik, hogy a királyné „a mindenfelől odaérkező németek iránt bőkezű volt és nagylelkű, és szükségükben mindenben segítségükre sietett” (*Marbachi Évkönyv*). Befolyásának köszönhetően számos német egyházi és világi személy részesült komoly méretű birtokadományban, és foglalhatott el az országban magas tisztségeket, amelyek komoly jövedelmekkel is jártak. Könnyen lehet, hogy erre a helyzet-

re utal Anonymus azon, saját korára vonatkozó megjegyzése is, hogy „Joggal is mondták, hogy Pannónia földje a rómaiak legelője, mivel most is a rómaiak legelnek javaiból.” Ez esetben a névtelen gestairó nyilván a Német-római Birodalomból érkezett németeket nevezte rómaiaknak. Vélhetően e német udvaroncok túlzott tényérése fordította a királyné ellen a hazai előkelőket, akik a gyilkosságot tervezték. Gertrúdot a merénylet közelében található pilisi ciszterci monostorban temették el, feltételezett sírját 1981-ben tárták fel.

A merénylet és a lehetséges indítékok

A bűnrészes összeesküvők egytől egyig az ország előkelői közül kerültek ki, akik közvetlenül a merénylet előtt is magas országos méltóságokat viseltek: Péter ispán 1207-1210 között királynéi udvarispán volt, de maga Bánk is betöltötte ezt a méltóságot nádorsága előtt – vagyis korábban az uralkodói pár szűkebb támogatói köréhez tartoztak. Nyilván a Gertrúd udvarában tapasztaltak vitték őket a király – egyébként elég széles – ellenzékének táborába.

II. András „új berendezkedésnek” nevezte politikáját, melynek során „örök adományként” számos hatalmas királyi földbirtokot juttatott hívei kezére, akik közül az ország bárói (leggazdagabb földbirtokosai) és főpapjai kikerültek. A birtokreformmal András nyilvánvalóan odaadó híveket szerzett, akik azonban kimaradtak ebből az osztzkodásból (például bátyjának, a néhai Imre királynak korábbi hívei), sőt érezték magukat. Másrészt az egykori várföldek eladományozása szabadokból földesúri alattvalókká süllyesztette a várnépeket, ellenben egy szűk főúri csoport hatalmát és arroganciáját alaposan megnövelte. Az így kiesett, főleg természetbeni (ún. dominiális) jövedelmeket ráadásul a király új adók és bevételek (ún. regale-jövedelmek) kivetésével igyekezett pótolni. Ez elvben modernebb berendezkedést jelentett, de felborított egy évszázados politikai berendezkedést, ami önmagában is ellenkezést szülhetett.

A Gertrúdot meggyilkoló főúrak azonban aligha tartoztak az új berendezkedés vesztesei közé, hiszen méltóságaik révén maguk is komoly adományokban részesültek és András híveinek számítottak. (A király hatalmát nem is kívánták megdőnteni, legalábbis ennek semmi nyoma sincs.) Az idegenek mérhetetlen pártfogása viszont őket is sérthette, mert úgy érezték, hogy az idegen kegyencek elárasztják az udvart, s úgy érezték, a király (felesége befolyására) minden vitás ügyben is ezeknek kedvez. Ezt utóbb maga a király is elismerte, mert

1214-ben azt írta a pápának, hogy sógorát, Bertoldot „forrón szerette és mások fölé emelte, ezzel csaknem az egész ország különböző rangú embereinek gyűlöletét” magára vonta. Az újonnan érkezett „idegenek” ugyan gyakran lakatlan, de nagy területű birtokokat kaptak a királytól, sőt a szintén meráni Adolf prépost szinte valamennyi királyi jogot is megkapta a számára adományozott szepességi területen. A bőkezű adományozásokban a királyné alighanem kezdeményező szerepet játszott, ráadásul arra is akadt példa, hogy András saját bíraskodási jogkörét a királynéi udvar főembereire ruházta át.

Mindezen jogos sérelmek mellett szerepet játszott a magyar főúrak az „idegen” királynékkal és kíséretükkel szemben más esetekben is érzett ellenszenv. A bajor hatásra nyugatias királyi udvar és a magyar nemesek vidékies életformája között hatalmas kulturális szakadék tátonghatott, és a magyarok könnyen láthatták az udvart dekadensnek és erkölcsstelennek is. Mindennek a híre vidékre eljutva nyilván fel is erősödhetett, és így hihetővé tehetette a főúr feleségének elcsábítására vonatkozó – valószínűleg alaptalan – híreszteléseket. (Persze az sem zárható ki, hogy a lovagi kultúrán felnőtt, finomabb stílusú, hízelgő szavakkal jól bánó, szépen öltözött ritterek és klerikusok könnyebben elnyerhették egy-egy naiv magyar hölgy kegyeit.) A konkrét esetben azonban erre semmi bizonyíték sincs; ráadásul Bánk felesége ebben az időben már nagymama korban lehetett (hiszen a főúr veje is az összeesküvők közé tartozott), így aligha volt az ifjú Bertold vágyainak netovábbja. A magyar főúrak ellenérzése egyébként más idegen származású királynékkal (pl. Gizella) és kíséretükkel szemben is kialakult, és az sem újdonság, hogy a mindenkori király sérelmes intézkedései miatt őket tették meg bűnbaknak. A magyar hagyományoktól idegen „nőhatalmat” pedig a magyar főúrak a középkor más évszázadaiban sem szívesen tűrték meg, a romantikus ideggyűlölet pedig valószínűleg alaposan kiszínezte az eredeti történetet.

Vagyis aligha tévedünk nagyot, ha azt mondjuk, az 1213. évi gyilkosság a magukat mellőzötteknek érző előkelők palotaforradalma volt azért, hogy helyreállíthassák megrendült befolyásukat. Hogy Bánk nádor ebben az ügyben értelmi szerzőként részes lehetett, azt csak későbbi források alapján lehet gondolni; IV. Béla egy 1240-ben keltezett oklevelében (amelyben Bánk egykori birtokait adományozza el újra) ír arról, hogy a főúr „összeesküvést szervezett szeretett anyánk meggyilkolására.”

Ugyanakkor Bánk 1222-ig folyamatosan magas méltóságokat viselt, a király oklevelekben olykor „hűséges jobbágyunknak” nevezi, ami a szeretett feleség gyilkolásának aligha járt volna ki.

Az eset súlyosságához képest szokatlanul enyhe büntetések ugyanakkor arra utalhatnak, hogy az összeesküvésnek a főúri elitben meglehetősen mély beágyazottsága lehetett. (Egy évszázaddal később a királyné három ujját levágó, magányos merénylő Záh Feliciánnak egész rokonságát is kiirtották.) Az addig is sokak érdekeit megsértő II. Andrásnak alighanem szüksége volt a felesége ellen összeesküvők támogatására, mert az arisztokrácia más csoportjai az ő hatalmának megdöntésére is szervezkedni próbáltak. (1210-ben pl. nagybátyja, a görög földre szaladt Géza herceg fiait akarták trónkövetelőként felléptetni, és az sem lehet véletlen, hogy 1214-ben kikényszerítették tőle fiának, Bélának „ifjabb királlyá” koronázását. Innen Béla lett az elégedetlenkedők reménye.) András egy időre legalábbis politikájának átgondolására kényszerült: a merániak befolyásukat veszítették, a király pedig felhagyott a mértéktelen birtokadományozásokkal.

Az irodalmi alapanyag

Királynék meggyilkolása még a véres középkorban sem volt mindennapos esemény, hát még úgy, hogy azt nem követte kegyetlen megtorlás. Miután az eset a kortársak, majd a közeli utókor számára is homályos volt, hamar izgatni kezdte a történírók és irodalmárok fantáziáját. Meglepően sok külföldi forrás is említi az eseményt, olykor egészen regényes történetet kerekítve belőle.

A témának számos irodalmi feldolgozása is született, így például meghihette a német mesterdalnokot, Hans Sachsot (1561) vagy az angol George Lillót (1740) is; osztrák Franz Grillparzer pedig már Katona után, de az ő művét nem ismerve, 1828-ban írta meg *Urának hű szolgája* című darabját, amely Bánkot lojális, szolgálalkú hősként ábrázolja. De magyar feldolgozása is volt a műnek: Csery Péter 1812-ben németből magyarította *Ottó* című regényét; Kisfaludy Sándor és Horváth József Elek pedig Katonával egyidejűleg nyúlt a témához. Katona bizonyíthatóan csak Csery munkáját ismerte az említettek közül. Használta viszont a német Veit Weber (valódi nevén Leonhard Wächter) középkori históriákat feldolgozó művét, amelyből mintegy 250 sornyi részt teljes egészében beépített drámájába, például Tiborc híressé vált panaszának egy része is innen származik.

A történetírói munkák közül fő forrása Bonfini *Rerum Ungaricarum decades libri XLV* című munkája volt, amelynek interpretációja szerint a nádor felesége becületének elrablásáért áll jogos bosszút. E felfogást Katona társította azzal a főként jezsuita történetírók (Pray György, Katona István) által képviselt nézettel, amelyek főként a királyné idegenpártolásával magyarázták a merényletet.

A drámaíró azonban az általa ismert forrásokhoz képest is átírta a történetet. Művének előszavában említi, Csery művében Ottót teszi meg a főúr felesége elcsábítójának. Mint tudjuk, ő az, aki ez ügyben „feddhetetlen”, hiszen ebben az időben valószínűleg nem is tartózkodott Magyarországon. Könnyen lehet, hogy Katona a cenzúráról való félelmében vette át ezt a verziót, hiszen amennyiben egy főpap (Bertold) lett volna az ősbűn

elkövetője, azt az egyházra nézve könnyen sérelmesnek ítélték volna. (Más kérdés, hogy a darab – más okból – egy ideig így sem jelenhetett meg, és színpadra is csak a szerző halála után került.) Szintén Cserytől, illetve annak német forrásából származik Bánk feleségének Melinda neve (Katona első szövegváltozatában még Adelajd szerepelt), ennek és spanyol származásának azonban nincs történeti alapja. A dráma koncepciója szempontjából logikus, hogy az asszonyt „megfiatalítja”, hiszen ezzel a csábítás tényét hihetőbbé teszi. A darab többi szereplője közül néhány valóban létező személy volt, bár Tibornak csak a neve hiteles: a valóságban nem Bánk jobbágya, hanem főúr: mosoni ispán volt abban az időben. Amint azt korábban említettük, Simon bán Bánknak nem sógora, hanem veje volt, és nem Aragóniából, hanem a ma-

gyar Kacsics nemzetségből származott öccsével, Mihály (a darabban Mikhál) szlávón bánnal együtt.

Hogy pontosan mi és miért történt 800 évvel ezelőtt, igazából ma sem tudjuk, ám a közvéleményben a Katona által megírt interpretáció terjedt el. Egy irodalmi alkotásnak természetesen nem is feladata az, hogy az eseményeket a maguk történeti hitelességében tárgyalja. Katona műve nem is ettől remekmű, hanem elsősorban attól, hogy a benne feldolgozott emberi és társadalmi problémák révén kapcsolatot teremthetett saját kora és a sok évszázados múlt között. Hogy aztán rajta keresztül az általunk ismert múlt is módosult egy kicsit, az csak annak bizonyítéka, hogy a dráma (és az alapján készült opera) a nemzeti emlékezet részévé vált.

Dr. Mayer János

Történelmi fény- és árnyjáték

A szerkesztő hozzászóló gondolatokat kért a Jávor Béla 2012. decemberi cikke után kialakult vitához.

Azzal kezdeném, hogy nem vagyok kezdő ebben a témakörben. Angol nyelven két monográfiám, a Pulszky Ferencről és a Joseph Blackwellről szóló közvetítette mostani mondanivalóm lényegét, melyhez hozzájárult egy hosszú Kossuth-levél felfedezése, melyet egy angol főnemesi irattárban találtam, valamint egy chartista szerző könyvének feltárása, mely Kossuthról és a magyar forradalom és szabadságharcról ad betekintést.

Véleményem szerint a történelemben mindig az történik, aminek történnie kell. Ezt a szereplők meg nem változtathatták, csupán befolyásolhatták, sietteték vagy késleltették. 1849 bukása nem a vezetők hibáin múlt, hanem az ellenség túleréjén. Ha nincs Széchenyi, akkor is bekövetkezett volna (nyilván később és nem ilyen ütemben) Magyarország önállóan lábra kapó gazdasági fellendülése, ha nincs Kossuth, akkor is kiváltunk volna a Habsburgok irányította, politikailag félgymarmati helyzetből.

1847-ben Blackwell angol diplomáciai ügynök megjósolta a Habsburg birodalom bukását, mely közel 70 évvel később következett be. Ma a környező közép-európai országokkal együtt ott tartunk, hogy ugyanannak az Európai Közösségnek tagjai vagyunk.

Bár vitathatatlan az általam is csodált Széchenyi vezető szerepe a reformsoro-

zatban, alkotásaihoz hozzá kell gondolni két tényezőt: nem vérségi rokoni kapcsolatok fűzték Metternichhez, kivel újításterveinek fő hányadát megvitatta, jóváhagyta. Ami az aktuális reformokat illeti, azoknak java része természetesen Széchenyi műve, hiszen ő szerezte a pénzt, toborozta a kivitelezőket, és sürgette a folyamatot. De például a lótenyésztés és a versenyek kezdetében barátjának, Wesselényi Miklósnak is hangsúlyozott szerepe volt, ugyanígy a Kaszinó megalapításában. A Lánchíd méltán Széchenyi nevet viseli, de az emlékezetből jószerével kiesik Sándor Móric neve, aki talán első volt a híd megálmodói közül.

Hiba a kossuthi törekvéseket Széchenyi céljaival szembeállítani: valójában ugyanazt akarták, az ország fellendítését, más-más módon, más-más ütemben megvalósítani. Ez persze nem áll a 48-as radikális forradalom sürgető támogatására, vagy a magyar ellenállásnak a szabadságharcba való átlendülésére.

Bár a megítélésekben is túlnyomó a Durcheinander, és a valóságban nincsenek „volnák”, a bejövő horvát sereget effektíve Kossuth buzgalma állítja meg. Előzőleg Batthyány békekísérletet tesz Jellasicssal, melynek titkolt része, hogy Blackwellt Zágrábba küldi. Az angol ügynök nem jut el a bánig, felismerik, elkergetik, pópamezben menekül.

Hátrapillantva nyilvánvaló, hogy a győztes vagy győzelemre készülő ellenféllel nem lehet fegyverszünetet kieszközöl-

ni. Amikor Sukoró után úgy látszott, a magyar forradalom egyesülhet a béccsel és alkalomadtán az itáliaival és a németországi demokratikus törekvésekkel, akkor lehetett volna békejobbot nyújtani.

Miután a nemzetközi összehangolódás zátonyra futott, a magyarok esélyei is kisiklottak. Ezt Kossuth nem látta vagy nem akarta látni. Nem zárkózott el néhány békekísérlettől, amiket az osztrákok következetesen visszautasítottak. A legutolsó, angol kezdeményezésre, 1849. július végén történt.

Palmerston külügyminiszter titokban megbízta először titkos, majd elismert diplomatáját, hogy békét közvetítsen a magyarok és az oroszok között, az osztrákok bevonásával. Blackwellt az osztrák határőrök az osztrák-magyar határon elfogták, és szabadságát csak a világsi fegyverletétel után biztosították. Békekötésről sem az osztrákok, sem az oroszok – még egymás között sem – tárgyaltak.

Az a feltételezés, hogy az áprilisi trónfosztás oka, vagy egyik oka lehetett az orosz beavatkozásnak éppen olyan naivság, mint az hinni, hogy 1956-ban a Varsói Szerződés feladása idézte elő a második orosz beavatkozást.

Azt tudjuk, hogy az ún. olmtüzi alkotmányra volt válasz a trónfosztás, és teljesen mindegy, hogy az hibának minősíthető-e vagy sem. Kossuth a Habsburgok jogi eltávolításával azt akarta meggátolni – bármily kétségbeesett módon is –, hogy Magyarország területileg szétszakadjon.

Másik történet szemléleti hiba Kossuth és Görgey szembeállítás. Igaz, módszerek mások voltak, olykor barátok voltak is, de lényegileg a magyar seregek győzelmében bíztak az orosz beavatkozás pillanatáig. Akkor követte el Kossuth a hibát, hogy azonnal nem tette-tette le a fegyvert. Hisz már akkor is tudni lehetett, hogy az orosz és az osztrák sereg összereje a megviselet, sebesültektől elnehezült magyar sereg háromszorosa. Görgey véleménye és cselekedetei perdöntők, meggyőzi Kossuthot, aki a vélhető halálbüntetés elől elmenekül, majd becstelen módon kikiáltja Görgey árulónak. Előtte és utána Kossuth jó hazafi, külföldön a magyar ügy elsőrendű szó-

szólója, és a fegyveres (bár sikertelen) felszabadító harc szervezője.

Előttem nem kétséges, hogy az 1867-es kiegyezés nemcsak Deák műve Erzsébet királyné, Andrássy gróf és végtére Ferenc József hozzájárulásával, hanem része van benne a Kossuth-Klapka vonal szervezkedésének, az olasz és a német háború elvesztésének.

Görgey minden valóságos érdeme mellett megkérdőjelezhető, miért nem tette meg a maximumot tábornokai megmentéséért. Erre Kosáry Domokos, Benda Kálmán, de még Móricz Zsigmond sem ad kielégítő választ, amikor elbeszélget az agg tábornokkal.

Az angol pozitívista történetírás követendő példa lehetne. Megismerhetjük belőle Warren Hastings hibáit, Wellington és Nelson emberi gyengéit és Churchill egyes téves döntéseit. Mi, magyarok sajnos hőseinket fellegekbe emeljük, és azt hisszük: rajtuk, zsenialitásukon múltott a történelmi események kimenetele, melyben jobbára csak résztvevők voltak. Egyes történészek kiemelik, hogy Kossuth támogató bázisa elsősorban a köznemesség volt, Széchenyié a főnemesség aulikus része, Görgeyhez viszont, tábornok korában, a katonatisztek ragaszkodtak.

Mindez 1849 nyarán már a veszett fej-sze nyele volt

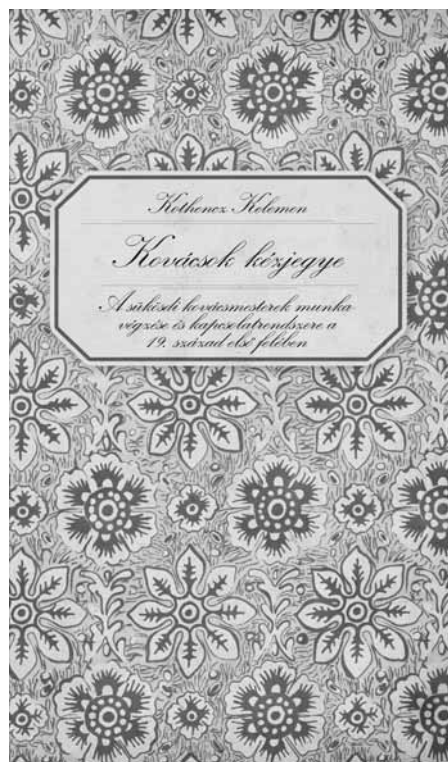
Dr. Kabdebó Tamás

Kothencz Kelemen: Kovácsok kézjegye

A sükösdői kovácmesterek munkavégzése és kapcsolatrendszere

a 19. század első felében

Kothencz Kelemen könyve egyazon kovács-dinasztiához kapcsolódó, egy-nem-is-város Duna-Tisza közti településről előkerült három kontós-könyvet / kovács felíró-könyvet publikál és a terjedelmes bevezető tanulmányában szokatlan gondossággal elemzi azokat. A szövegű közlést és a történeti-néprajzi filológizálás teljes arzenálját felvonultató szövegértelmezést ez esetben az a körülmény tette indokolttá, hogy ez a „magán-célú irat” (vagyis nem valamely hivatal irat-termelése során keletkezett, ezért levéltárban megőrződött történeti forrás) a 19. század első feléből való. Tehát a „műfaj” igen korai képviselője, jóllehet nem „hivatásos írástudó” – azaz: uradalmi vagy falusi értelmiségi – közreműködésével jött létre, következőképpen a (kissé még fogyatékos!) írástudás „köznépi” tovatérjedésének szintén fontos, további elemzésre felkínálkozó dokumentuma. Másrészt pedig azért is indokolt volt egy ilyen, ebből a korból szinte páratlan, inkább csak a 20. században igazán jellemző forrás-együttes teljeség igényű közlése, mert máshonnan nem is remélhető alapos betekintést enged egy falusi kovács-család igen szerteágazó „üzemszervező” tevékenységébe: a faluhatáron messze túlnyúló kapcsolatrendszerébe és a tanult mesterség több generációs folytatásán, tehát a falu-lakó parasztnak, iparosoknak, vállalkozóknak, az egyháznak, valamint a kalocsai érseki uradalomnak nyújtott „vasműves” (azaz korántsem csak kovács-mesteri, alkalmasint



lakatosi, bádogosi, szerelői-műszerészi, sőt: állatorvosi) szolgáltatásain túl a műhellyel párhuzamosan működtetett földművelő-állattartó gazdaságának megannyi részletébe.

Mivel Kothencz Kelemen maga találta meg és mentette a bajai Türr István Múzeumba (ha eredetiben nem volt módja, legalább fénymásolatban) ezt az utóbb példás gondossággal feldolgozott és publikált forrásanyagot, a könyv legelső tanulsága,

hogy „még mindig” reális a lehetősége nem valamely „irattermelő” hivatal, intézmény, testület működése közben keletkezett, hanem jellegzetesen „magán természetű”, ezért jogszerűen nem valamely levéltár állagába automatikusan beilleszkedő, viszont – ettől függetlenül – igen komoly történeti értékű iratok felbukkanásának. Mivel a szerző beavatja olvasóit az irat-együttes megtalálásának-megszerzésének – a véletlen szerencsétől is befolyásolt – „titkába”, hasznos lehet ehelyütt is tudatosítanom: a magánkézben mindmáig megőrződött iratok múzeumba-mentésének elsődleges feltétele, hogy az etnográfus a tárgyak vagy szóbeli emlékek gyűjtése közben mindig legyen tudatában annak, hogy a „régirészek”, különösen pedig a család felmenőiként számon tartott „régirészek” keze-vonását szinte-szinte kultikus tisztelet szokta övezni, bármennyit változott a világ, övezi napjainkban is. És nemcsak a városba elszármazott értelmiségiek, hanem a falun maradt kétkézi munkások körében szintén! Értelmetlen tehát azt valószínűsíteniünk az érdeklődő kérdésünk megfogalmazása előtt, hogy az „ilyen ócska papírokat fel szokták tüzelni” vagy „úgyis elvitték a MÉH-be a papírgyűjtő úttörők”... A „kultikus tisztelet” egyébként az a körülmény bizonyítja ez esetben a legbeszédesebben, hogy két, Sükösdön felkutattott kontós-könyvhöz a leszármazottak a múzeum érdeklődése ellenére továbbra is ragaszkodtak: csak másolat-készítésre adták azokat kölcsön!

A bevezető alaposága, gondossága – mondottam – példamutató: okkal-joggal azt remélem, hogy hasonló forrás-publikációra vállalkozók a jövőben Kothencz Kelemen kutatói teljesítményét fogják mércének tekinteni a maguk számára. A szerző ugyanis olyan, a forrás-szöveg információs értékét jelentősen megnövelő kiegészítő adalékokat is „előbányászott” a legkülönbözőbb (levéltári és/vagy egyházi irattári) forrásokból, mely rész-információknak a megnyugtató tisztázását egy kissé már elkényelmesedett helytörténész könnyű szívvel „reménytelen erőfeszítésnek” ítélte volna. Tisztázta pl. a feljegyzéseket készítő sükösi (de – mint hosszas nyomozása után kiderült – eredetileg bátmonostori illetőségű) kovácsdinasztia tagjainak életrajzi adatait, a 19. század eleji Sükösd társadalmi-vagyoni összetételét, a faluhatár hasznosításának módjait, a mesterembereknek és az uradalomnak, illetve a falusi előljárásnak részben kontraktus, részben a szokásjog által szabályozott viszonyát. És ami a történeti-néprajzi forrásként való használat szempontjából még fontosabb: pontról-pontra értelmezte a forrás-szövegben előkerülő tájnyelvi és szaknyelvi szavakat, kifejezéseket. Hiszen igen sok volt a szövegben az értelmezést-magyarázatot igénylő szóhasználat: nemcsak a kovács-munkákkal (így a mezőgazdasági eszközökkel, a fogatolással, a lovak patkolásával) kapcsolatos szavakat-szókapcsolatokat jegyezte be kontós könyvébe a hajdan volt mester, hanem a béresei-szolgái járandóságának részeként kiadott ruha-neműek nevét, valamint a maga juhászata, a sertéstartása, szőlészkedése, hajómalom-üzemeltetése megannyi szakkifejezését is. Sőt: mivel megrendelői között nemcsak parasztok voltak, olykor a nem-paraszt vállalkozók (pl. mészárszék-, ma-

lom-, pálinkafőzés-bérlők) innovatív jelleget, gépszerű eszközei/szerkezetei (szeszfőző kazán, krumpli-daráló, szecsavágó) javítását-karbantartását részletező feljegyzéseket is értelmeznie-magyaráznia kellett a forrás közreadójának.

Az ilyen forrásközleményeknek persze elsősorban abban van az értelme-jelentősége, hogy újabb elmélyült, s a konkrét eseten: az „egyszeri emberen” messze túlmutató összefüggések felismerésére és a további tisztázó elemzések szükségességére is felhívja a figyelmet. Íme, néhány példa:

Én magam úgy tudom, hogy nemcsak a 19. század első felében, még a 20. században sem volt általános, hogy a kovácsok bányászott szénrel dolgoztak – sok helyütt inkább faszenet használtak a vas izzítására. Egyrészt maguk a kovácsok is fel-feltűnnek szénégetőként, másrészt a szénégetésről szóló szakcikkek is arról tudósítanak, hogy a szénégetők, ha vándorkereskedőként árusították a faszenet, elsősorban a falusi kovácsok voltak számon tartott vásárlói. Már pedig a sükösidiek rendszeresen a Mecsek szénbányáiból szerezték be a szenet! Ami arra figyelmeztet, hogy érdemes lenne alaposabban megvizsgálni: vajon tájanként eltérő ütemben történt-e, következőképpen évszázados folyamat volt-e a faszénről a bányászott szénre való átváltás.

Evidenciaként szoktuk kezelni, hogy aki az 1870-es évek ipartörvénye előtt – azaz: a céhes időkben – inast szabadított, annak céh-tag mesternek kellett lennie. Kontár semmiképpen sem tarthatott inast! Következőképpen: vagy volt már a 19. század elején-közepén Sükösdön is valamilyen „vegyes” céh, vagy valamelyik viszonylag közeli város kovács céhének volt a landmajsztère a mégiscsak inast tartó sükösi kovács. Vagy korrigálnunk kellene eddigi

„előítéletünket”: valamilyen feltételek mellett a falusi kontár mégiscsak tartott/tarthatott inast?

Mivel a lényegileg „betűhíven” publikált forrást „szakemberek” olvassák/használják, teljességgel indokolt volt a helyesírási következetlenségek érintetlenül hagyása mellett csak a nyilvánvaló betű-tévesztések meggondolt kigyomlálása. Hiszen egy nyelvész pl. arra is kíváncsi lehet, hogy az íráskép milyen mértékben tükrözi az élő beszédet, ennek részeként a nyelvjárási sajátosságokat, vagy milyen sajátos logika fedezhető fel a látszólagos elírásokban, az adott kor nyomtatványait jellemző helyesírási norma követésében vagy negligálásában és egyéb, első látásra értelmetlennek tetsző következetlenségekben.

Szükségtelen folytatnom a további elemzési lehetőségekre való rámutatást, mert aki kézbe veszi ezt a könyvet, bizonyosan talál benne olyasmit, ami azonnali tovább-gondolásra, elmélyült töprengésre, esetleg korábbi ismeretei kontrollálására fogja késztetni. Bárkinek igen könnyű megtalálnia a saját kutatásaihoz, elő-ismerteihez jól illeszkedő részletet, hisz táj- és tárgymutató is, személynév- és földrajzi-név mutató segíti tájékozódást az információ-tömegben.

Ha pedig ki-kí rálátal az őt valami miatt töprengésre késztető, a saját kutatásait (és messze nem csak a mesterkedéssel-kisiparokkal kapcsolatos kutatásait!) így gazdagító bármilyen aprócska részletre, Kothencz Kelemen forrásközlő szándéka – ez a meggyőződésem – máris célba talált!

(*Monumenta Muzeologica, 4. Sorozat-szerkesztő: Bánkiné Molnár Erzsébet. Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet, Baja 2012. 372 lap)*

Szilágyi Miklós

Magyar tervezésű óriás robotok a tengeri szállításban

Amennyiben világhírnevet szerzett honfitársainkról esik szó, a Soros vezetéknevhez mindenki a György keresztnévet kapcsolná. A valóság viszont az, hogy Pál nevű testvérbátyja legalább olyan súlyú személyisége a 20. század műszaki életének, mint a kötvénypiacnak a közismert pénzügyi guru.

Mivel az alapvető ásványkincsek lelőhelyei és a nagy ipari felhasználók a legkritikább esetben vannak földrajzi közelségben, a szén-, vasérc- és bauxitszállításnak óriási világgazdasági szerepe van. A matematikai optimumszámítások eredményeként a második világháború után három-

százezer tonnás vasérc és kettőszázezer tonnás szénszállító hajók épülnek. A vízi szállítás ugyanis e hajóméretnél a leggazdaságosabb. Csakhogy ezeknek az óriásoknak a feltöltése és kirakodása az akkori gépi technikával heteket igényelt, ezért a hasznos élettartamuk jó részét horgonyláncban, kikötőben vesztegelve töltötték volna.

Közel hatvan éve egy magyar származású mérnök, soros Pál ismeri fel, hogy a rakodási technikát teljesen új géptípus konstruálásával kell forradalmasítani. A mellesleg sok káros port felferő géphangyákat egyetlen gigással, a Soros-féle lineáris ra-

kodóval helyettesíti. A monstrumot szellemi szülőatyja is a brontosaurushoz hasonlítja: a kilencvenhat keréken gördülő szörnyeteg méretei azonban messze meghaladják a hajdani óriási sárkánygyíkjét. Súlya 2000 tonna, éhsége félelmetes. Óránként 20 000 tonna ércet nyelve el, tizenöt óra alatt rak meg egy óriáshajót. Összehasonlításként: az 1986. évi magyar bauxittermelést nem egészen három nap alatt szippantaná fel.

A gépsorok működését beépített számítógépek irányítják és ellenőrzik. A különféle minőségű bányatermékek menet közbeni keverésével például az ausztráliai Newcas-

tle kikötő gépe százféle szénfajtát tud előállítani. A felszívott anyag minőségét a gép folyamatosan ellenőrzi és a hajórakományról pontos kémiai analízist ad. A gépóriások hajó körüli mozgása, továbbá a lerakott anyag odaszállításának új módszerei a kikötőberendezések teljes átépítését igényelték. Ezért Soros vállalata 1956 óta komplett kikötőket tervez, kivitelezésükben világcégek tucatja működik közre. Az építést az átadásig Soros mérnökei ellenőrzik. Mivel az óriáshajók nem mindig tudják megközelíteni a partot, a cég – a világon elsőként – megkezdte a nyílt óceánon mesterséges szigetre telepített kikötők tervezését is. A világ első nyílttengeri vasércberakója Port Latában (Tasmania) épült meg.

Nem legnagyobb, de legnehezebb vállalkozásuk az ausztráliai Port Kembla szénberakodó kikötőjének építése volt. A városi strand és a golfpálya közé ékelt kikötő rakodó-berendezéseit a legszigorúbb természetvédelmi szabályok betartásával kellett megtervezni, úgy, hogy sem a gyepek fűvét, sem a

part fövenyét egyetlen szállongó szénpor-szemcse se szennyezze. Megterveztek. A szenet fuvarozó teherautók föld alatti átvívóhelyre gördülnek be. A szállítóberendezésre egyidejűleg kilenc tehergépkocsi ürítheti rakományát. A kiöntés után a járműveket mosóberendezés tisztítja meg a szénportól. A szabad ég alá juttatott szénhegyek felszínét állandóan permetezik vegyi anyagokkal kevert vízzel, mely üvegkemény védőréteggel vonja be a hatalmas garmadákat. Így akadályozzák meg a széláram keltette porszennyezést. Másodlagos védelmet is alkalmaztak; tízezer facsemete és hatvanezer bokor szegélyezi a kikötőműveket. (Figyelembe véve, hogy mindezt már fél évszázada megvalósították, a MAL Zrt. üzemeltetőinek és felügyeleti szerveinek műszaki felkészültségét nehéz lenne környezetvédelmi csúcsteljesítménynek minősíteni.) A rendszer megkonstruálásával a szénhegyek mellé telepített gépek hangszigetelése oly tökéletes, hogy a környék lakóit még zümmögésnyi zaj sem háborítja. Természetesen

nem egy miniatűr mintauzemről van szó. Port Kemblában évente 15-25 millió tonna szenet rakodnak be.

A forradalmian új rendszer elterjedt világszerte, és ötven éve minden új érc-, szén- és gabonakikötő a Soros iroda tervei szerint épül. A világ teljes kereskedelmi forgalmából már 1985-ben a vasérc és szén negyven százalékát, a bauxit ötven százalékát a cég által épített kikötőkben rakodják. Terveztek mind az öt kontinensen, összesen hetven ország számára.

Soros mindig tiszteletre méltó patriotizmussal támogatta külföldre szakadt honfitársait. 1986-ban a New Yorkban működő központi tervező vállalat igazgatói közül hat magyar. Beosztásukat természetesen nem azért kapták, mert magyarok, hanem mert tehetséges magyarok. Soros Pál körülbelül olyan szerepet játszott az ipari nyersanyagszállítás megújításában, mint Rockefeller a nyersolajkutak fúrásában, vagy Henry Ford az autógyártásban.

Dr. Dániel József

Kedves, Jó Bajaiak!

Levél Finnországból

Nálatok, otthon már tavaszodik. Itt, még inkább az öböl felső részén, akár még motoros szánkózni is lehet az 50-70 cm. vastag jégen. Bizony áprilisban, nem egyszer május elején is...

Mert hát a kutya Észak-Finnországban hét-nyolc hónapon át nem eszi meg a telet... Lehet, unjátok már az itteni örökös nyavalygásokat, trémázásokat az időjárás kapcsán, de higgyétek el, ez nem összehasonlítható, avagy párhuzamba hozható az angolok udvarias, illedelmes (szépelgő?) „kőd-borongásaival”. Ott időjárásról beszélgetni mintegy sikk, örökös témalehetőség, mígnem emitt élet-halál kérdés, nem egyszer szó szerint fájó valóság; túlélendő... (Rovaniemitől, Lapp-föld fővárosától fölfelé léteznek úgynevezett túlélő-tanfolyamok, tucatszám.)

Habár abban az évben, amikor kikerültünk ide, iskolából hazajövet a hetedikes lányom nevetve mesélte: ott célzatosan tanítják, hogy nincs panaszkodás a hidegre! „Olyan, hogy hideg van! fázom! – nem létezik; öltözz fel rendesen, és kész!” Ha ez ilyen egyszerű volna... Ámbátor a mellékelt képen láthatjátok: itt a finn gyerekek ugyanúgy homokoznak a „Kakaravaara” (Kölyökvár) udvarán a hókupacban, mint nálunk, otthon, nyáron a Sugó-parton. Kü-

lönbség csak annyi, hogy ezen a képen -15 fokban... Magam tanúsítom, aki ott jártam. (Nem mellesleg: köztük egy kis magyar lurkó is található, Kazincbarcikáról. Szülei a lábbelgyárban dolgoznak, elsősorban a frank-kölcsönük megoldása céljából menekültek errefelé.)

Ezt az itteni hideget, sötétet, település-szerkezetet, sajátos északi életformát valami különös kis rendszerré lehetne egybefogni. Mégpedig olyanná, ami rövid úton magyarázza az általános hiedelmet „halzsiros rokonainkról” (Szekfü Gyula idézte

kitétel), hogy megfontoltak, csendesek – halkak, magukba zárkóztak, olykor kimondottan lassúak is. (Jóllehet ezek a megfigyelések nem mindig állják meg helyüket.)

„A legközelebbi lakóhely ide 2000 mérföld” – mondá a sivatagban Rejtő Jenő őrmestere (a *Három testőr Afrikában* című filmet Bujtor István rendezte), amikor arról faggatják, hogy nem fél-e a foglyok szökésétől.

Nos, itt is: ha anyóskám és menyecském összekülönböztek a múltban, valamely téli estén, nem lehetett csak úgy kirohanni, el-



szaladni (panaszkodni) anyukához a nem egyszer -40 fokos hidegben... Biztos halál. Lévén itt a lakóházak mind a mai napig 10-20-30 km-es távolságra is eshetnek egymástól, elszórtan, leginkább az erdőben vagy a termőföld valamelyik sarkában. Mára valamelyest változott a dolog, de még évszázaddal korábban is teljesen általános volt, hogy létezett egy úgynevezett „kirkonkylä”, azaz templomos falu; mondjuk így: központ. Lehetőleg kis dombon, mindenesetre középen a templom, körülötte a paplak (pappila), iskola, (koulu), vegyesbolt (kauppa), gabonarakár (makasiini), esetleg egy-két tehetősebb lakóház is. A gabonarakárnak különös jelentősége volt, mert a nem egyszeri nyári „halla”, azaz a júniusi-júliusi fagy ha elvitte a teljes gabonatermést, innen lehetett kölcsönözni vetőmagot a következő évi vetésre.

A többi ház pedig, mint korábban mondtam, főként az erdőben, szanaszét szórva. S bár köztük a távolság lehetett, lehet több tíz kilométer is (az 5000 lakosú jelenlegi lakhelyem, Sievi pl. három Bajányi területen szóródik), jellemző, hogy már az ötvenes-hatvanas években csörgött ezekben a telefon...

A tipikus otthonbelső ilyen volt, mint amit a mellékelt képen láthattok: „Öreg ház fiatal lakói”. A meglehetősen nagy belső tér közepén foglal helyet a természetes családi tűzhely. Rendszerint téglából rakták, igen változatos alakzatokban. Benne majd mindig található kemence-rész is, aztán sütő-főző platni, egyúttal ez volt a ház legfontosabb melegítőforrása is. Ugyanennek a nagy helyiségnek valamelyik sarkában volt található a családi étkezőasztal is; ám nem egyszer még szövőszék is leledzett... A négy sarokpontból nyíltak az aprócska „kamari”-k, azaz kamrák, hálókamrák. Ezekben nem is fért el egyéb, mint két-két ágy; külön hálókamra a fiataloknak, külön az időseknek; esetleg egy másik sarokban amolyan éléskamraszerűség. Mert a krumpelit (jelentős főétek!) kívül ázott, fedett „kuoppában”: veremben, gödörben tartották: ezek a mi falusi pincéink kisebb, gömbölykés hasonmásai. Modernebb időkben beléjük már villanyt is vezettek, apróbb melegítőtest alkalmazására. (Az általános -40 fokokat soha se feledjük!) A szauna szintén külön állt a főépülettől. Minden tekintetben szakrális hely; a tisztulás, külső-belső felmelegedése; de csaknem kivétel nélkül a születések helyeként is.

A család élete hát erősen közösségi élet volt. És bár soha nem nyíltan hangoztatva, de erősen matriarchális, nő-vezetésű; leginkább az utóbbi évszázadok háborúskodásai okán, amikor is a finn területek csak-



nem kiürültek a felnőtt férfi lakosságtól... S bizony, ezek a nők, asszonyok ekkor úgyszólván mindent csináltak. Szántottak, vetettek, gyereket szültek és neveltek – a világhírű Lotta Sword-mozgalomban a frontharcosokat is ellátták. Ápoltak, sebeket kötözték... Némi kajánsággal azt lehetne mondani, hogy ezért is húzzák úgy meg magukat a férfiak mind a mai napig (míg egyesek így interpretálják: így kényelmesebb is.). No meg hómezőbe való kiszaladgálás helyett hallgattak a menyecskék is. Azonban manapság ugyanúgy, mint a „modern Európa” más részeiben: a legritkábban élnek együtt idősebbek és fiatalok. Sőt, utóbbiak sokszor már a 18. évüket meghaladva külön költöznek. Lakást bérelni itt nem gond. Bemész a tanácsra, megkérdezik, hol, merre szeretné, mekkorát. Bizonyos csoportoknak – így a fiataloknak is – jelentős lakbértámogatást adnak, mellé szociális segítyt – így a szaldó kis híján nullára jön ki...

Az öregekről pedig, ha egyedül maradnak, elaggnak, igen fejlett szociális hálózat gondoskodik (házi gondozás, idősek otthonába, kórházba juttatás); ebben talán Svédország után Finnország Európa-második. Habár a „lama”, a világméretű gazdasági visszaesés errefelé is jelentősen mutatja magát a mindennapi életben.

De erről majd egyszer máskor...

Üdvözöllek Benneteket.

Dobai Tamás

Kedves Olvasóink!

Kérjük, hogy adójuk 1%-ának felajánlásakor ebben az évben is a Bajai Honpolgár Alapítványt jelöljék meg kedvezményezettként.

Adószámunk: 19047403-1-03

Hálasan köszönjük támogatásukat.

*Bajai Honpolgár Alapítvány
kuratóriuma*

Egy régi államosítás Baja közoktatásában

A téma két kérdés megválaszolását indokolja. Egyrészt hogy mikor volt? A válasz: 1909-ben. Miért történt? Erre a válasz valamivel bővebb kifejtést igényel.

Időszakunkban, a 20. század első évtizedében a város lakossága alig haladta meg a húszezret. Döntő többségük a Belvárosban, illetve a Józsefvárosban, Homokvárosban és a Szállásvárosban élte mindennapjait. Egy tömböt alkottak a Szentjános városrész polgárai, akik a Duna jóvoltából biztosították megélhetésüket. Az előzőeknél kevesebben voltak a Katonaváros és Kis-csávoly városrész polgárai. A város és néhány polgár tulajdonában lévő földbirtokon élő tanyasiak létszáma az összes lakosság 7-10%-át tette ki.

A város tanköteles korosztálya a 19. század végén az ezret is meghaladta.

Elkerülhetetlen, hogy azt is bemutassuk, hogy elemi népiskolákat kik tartottak fenn. Ezek sorában elsőként a római katolikus egyházat nevezzük meg. Rajta kívül működtettek még népiskolát a zsidó hitfelekezet, a görögkeleti egyházközösség, a református és az evangélikus gyülekezet. Ez utóbbi kettő a századfordulón iskoláit átadta városnak, amely egyébként is több elemi népiskolának volt a fenntartója. Állami kezelés alatt folyt az oktatás a tanítóképző gyakorló iskolájában.

A 20. század első éveiben a nagy létszámú tankötelesek beiratkozását a szükségeshez képest igen kevés tanterem várta. Általános volt, hogy a gyakorló iskola kivételével egy-egy tanteremben 60-80 gyermek zsúfolódott össze.

A probléma megoldása csak úgy volt lehetséges, ha megnövelik a tantermek és tanterők számát. A helyzet felismerésében és a megoldás sürgetésében az illetékes tankerületi főigazgatóság jeleskedett. Több alkalommal foglalta írásba, hogy az érvényes jogszabályokat sérti, ha hatvannál több tanulót foglalkoztatnak egy tanteremben. Kívívóan magas volt pl. az 1905-06-os tanévben az alsóvárosi iskola, ahol az első fiú osztályba 124 gyermeket vettek fel és helyeztek el egy tanteremben. Az állami felügyeletet ellátó tankerület iskolalátogatói azt is kifogásolták, hogy a város elemi népiskoláiban igen magas a lemorzsolódás. A legtöbb gyermek a negyedik osztály elvégzése után abbahagyta a tanulást.

A város vezetői a probléma megoldását abban látták, hogy a kormány támogatásával bővíteni lehetne a tantermek és a tanítók számát.

Baja törvényhatósági jogú város lévén közvetlenül a kormánnyal volt kapcsolatban. A polgármestert a közigazgatási bizottság arra hatalmazta fel, hogy a város közoktatásának fejlesztése érdekében vegye fel a kapcsolatot a kormány illetékeseivel. A tárgyalások során az is kiderült, hogy a kormány fontosnak tartja Észak-Bácska központja, Baja fejlesztését a régióban betöltött szerepét illetően is. Közös megegyezés alapján állapotok meg abban, hogy a város által fenntartott elemi népiskolákat az állam átveszi, működeti, illetve új iskolákat épít. A megegyezés lényegéről a következő Szerződés nyújt teljes képet:

Szerződés

Mely egyrészről a m.kir. kincstér képviseletében Faragó János kir. tanfelügyelő, másrészről dr. Hegedűs Aladár kir. tanácsos, bajai polgármester között, a bajai elemi népiskolaügyi államosítása tárgyában, egyfelől Baja város törvényhatósága és a m.kir. Belügyminisztérium, másfelől a m. kir. vallás és közoktatásügyi minisztérium utólagos jóváhagyásának fenntartásával a következő feltételek mellett jött létre.

1.

A város közönsége állami kezelésbe adja 1909 évi szeptember hó 1-vel a belvárosi 5 tantermes, az alsóvárosi 8 tantermes és a felsővárosi 4 tantermes elemi népiskoláját azzal, hogy a szükségeshez képest 1910 szeptember hó 1-ére az alsóvárosi iskolát 3 tanteremmel, a felsővárosit pedig az óvoda kitelepítése mellett 2 tanteremmel kibővíti. Ezen kívül új iskolát építet Szent János külvárosban egy tanteremmel és tanítói lakással, Kis-Csávoly városrészben négy tanteremmel és egy tanítói lakással (3 szoba, konyha, kamara) továbbá a Küllerületen és pedig a Kósa tanyán, Tüske tanyán és az I. II. számú Mátéházai majorban egy-egy vagyis összesen 3 tanteremmel és ugyanannyi tanítói lakással és megfelelő mellékhelyiségekkel. Ezen kívül a város közönsége a felső és alsó városi iskolák nyitott folyosóit zárt folyosókká alakítja és az ugyanezen iskoláknál megfelelő tanítói szobák és szolgálakást, valamint megfelelő ürszékeket létesít.

2.

Az összes átalakítási és új építkezési költségekről a város törlesztési kölcsön útján gondoskodik, amely költségek törlesztésére szükséges részleteket az állam az alább körülírt városi évi hozzájárulási összegből a város közönségének visszacsojtja. Amennyiben az ebből a célból felveendő városi kölcsönösszeg évi törlesztése már 1910 évben kezdődne, a törlesztési összegeknek megfelelő törlesztési járulékok minden-

kor a következő évi városi hozzájárulási összegből fog visszaengedtetni a városnak.

3.

1909 évi szeptember hó 1-ső napjától, vagyis az állami iskola megnyitása napjától 1910 évi december hó 31-ik napjáig az állami iskolák összes személyi és dologi kiadásait a város közönsége viseli, ideértve az új tanítói állomások személyi kiadásait valamint az ezekkel kapcsolatos dologi szükségleteket is.

Az állam az 1911 évet megelőző időben semmi néven nevezendő költséget nem visel.

4.

A város kötelezettséget vállal arra, hogy a vallás és közoktatásügyi tárca javára az iskolák állami kezelésbe vételnek ellenértéke fejében 1911 évi január hó 1-től kezdődőleg a m.kir. kincstárnak évi 36000 (harminchatezer) koronát fizet előzetesen negyedévi részletekben, a bajai m.kir. adóhivatalnál. Késedelem esetén pedig az esedékes részlet után 5%-os késedelmi kamat fizetendő. Ezenkívül fizeti a város az állami elemi népiskoláknál szervezett és jövőben szervezendő minden egyes tanítói állás után az országos tanítói nyugdíj alapot megillető 24 koronás évi járulékot. Kötelezi mag a város, hogy az iskolai épületeket és tartozékaikat tűz-kár ellen biztosítja, azokat tartozékaikkal együtt állandóan jókarban tartja és javíttatja, idetartozván a kályhák és kémények rendben-tartása, separtetése és javíttatása és a pöczegődrök tisztíttatása is. Azonkívül az összes épületeket tartozékaikkal együtt a város nagy szünetidőben évenként alaposan kitisztíttatja és rendbe hozatja, a saját költségén.

5.

A város kötelezettséget vállal, hogy az összes s mindenkorai szükséghez képest előállítandó tantermeket és tanítói lakásokat, azok mellékhelyiségeit a kir. tanfelügyelővel egyetértésben megállapítandó helyen és a vallás és közoktatásügyi miniszter által jóváhagyandó terv és költségvetés alapján elkészített, azokat szabályszerűen bebutorozza. Az ebből származó költségek fedezésére felveendő kölcsön törlesztésére szükséges évi összegeket az állam a közönségnek a városi hozzájárulási összegből a már fentebb a 2 pontban említett módon visszacsojtja.

A törlesztési tervet a város közönsége a vallás és közoktatásügyi miniszter úrnak bemutatni tartozik.

6.

A külső (tanyai) iskolák céljaira a város minden megtérítési igény nélkül egyenkint 2 (kettő) katasztrális hold területet bocsát rendelkezésére, amely terület az iskolaépület, tanítói lakás és kert valamint a létesítendő állami gazdasági ismétlő iskolák céljaira szolgál. Az ekként át-

gedett terület gazdasági felszerelésének és beke-
rítésének költségeit mindenkor a város viseli.

7.

Ezekkel a községi hozzájárulásokkal szemben a m.kir. kincstár kötelezettséget vállal arra, hogy az ekként létesített összes elemi népiskolákat 1909 évi szeptember 1-ső napján az eddig alkalmazásban levő okleveles tanerők átvételével megnyitja és a szükséghez képest továbbá fejlesztési oly módon, hogy ezekbe az iskolákba minden más elemi népiskolából kiszorult tanköteles felvehető legyen anélkül, hogy egy-egy tanteremben figyelemmel az 1868 évi XXXVIII t.c.27 §-ában foglalt rendelkezésre 60-nál több növendék helyeztessék el.

A m.kir. államkincstárt az államosított iskolák költségei csak 1911 évi január hó 1-ső napjától terhelik. A költségek magukban foglalják a tanítók és tanítónők összes javadalmait., a hitoktatók díjait szóval az állami elemi népiskolák fenntartásával járó összes személyi és fentebb a város által el nem vállalt dologi kiadásait.

8.

A m.kir. államkincstár mint iskolafentartó a tanköteles gyermekeket teljesen tandíjmentes oktatásban köteles részesíteni. Az 1908. évi XLVI t.c.1.§-a alapján járó 50 filléres járulékok megváltása fejében köteles a város az ifjúsági és tanítói szakkönyvtár céljaira évi 600 (hatszáz) korona átalányösszeget az állami iskolai gondnokság pénztárába félévi részletekben előre befizetni.

9.

A közoktatásügyi m.kir. kormány kötelezettséget vállal az iránt, hogy jövőben a tanítókat mindenkor az állami iskolákba járó növendékek felekezeti megoszlása arányában nevezi ki. Köteles azonban minden esetre legalább egy ref. és ág.evangel. hitvallású tanítót alkalmazni, akiknek megengedi, hogy hitközségük kántori teendőit helyben és a tanórákon kívül s a hitfelekezetüktől nyerendő külön díjazás mellett elláthassák. Kötelezettséget vállal továbbá az állam az iránt, hogy az állások betöltésénél egyenlő minősítés mellett a bajai illetőségűeket előnyben részesíti.

10.

A jelenlegi iskolai szervezet figyelembe vételével a felállítandó állami iskolák három körzetbe sorozatnak 1-1 igazgató vezetése alatt. A hármas

tagozatú állami iskolák vezetése az ügyvezető igazgató kezében fog összpontosulni, aki az e részben fenálló törvények és szabályok értelmében egységesen irányítja az iskolák szellemi életét, és intézi az adminisztrációt, hogy ez által az egymástól távol fekvő körzetek állandó felügyelet és közvetlen ellenőrzés alatt álljanak.

11.

Az államosítási ügyletből származó perekre nézve megállapítatik, hogy mindazok a törvényes lépések melyek megtételére a m.kir. államkincstár mint felperes jogosítva lenne, az általa szabadon választandó és sommás eljárásra illetékes bíróságnál a per tárgyának értékére tekintet nélkül sommás eljárás útján tehető folyamatba, míg azok a vitás kérdések, melyeknél az államkincstár mint alperes jelentkeznék, csakis a m.kir. kincstári jogügyi igazgatóság székhelyére illetékes bíróság előtt az az ügy természetének megfelelő eljárás szerint döntendő el.

12.

Ha az állami iskolák megnyitása 1909 évi szeptember 1-ső napján bármilyen okból lehetséges nem volna, ez esetben az államosítást a kormány 1911 évi január hó 1-én fogja az ezuttal megállapított feltételek mellett keresztül vinni.

13.

Baja város kötelezettséget vállal az iránt, hogy az államosított iskolák céljaira átengedett iskolai helyiségek és azok tartozékaira vonatkozó örök használati jog bekebelezésére alkalmas nyilatkozatot a m.kir. államkincstár kívánságához képest a felhívástól számított 30 nap alatt bármikor kiállítja és rendelkezésre bocsátja mégis azzal a korlátozással, hogy az örökhasználati jog csak magyar tanítási nyelvű állami elemi népiskolai célokra biztosítatik és hogy az alsóvárosi iskola tulajdonjoga kérdésében a város és a helybeli rom.kat. hitfelekezet között felmerült vitás kérdés jogerős bírósági eldöntése előtt az erre az iskolára vonatkozó bekebelezési engedély nem követelhető.

Viszont a város közönsége kötelezettséget vállal az iránt, hogy az utóbb nevezett iskolára vonatkozó hibás tulajdoni bejegyzésnek az Ő nevére való kiigazítása iránti peres lépéseket – békés megegyezés hiányában – folyó évi október hó 1-ső napjáig folyamatba teszi a szóbanforgó isko-

la elhelyezését és az arra vonatkozó örökhasználati jogot pedig az államkincstár részére minden körülmények között biztosítja.

14.

A jelen szerződés Baja város törvényhatóságára a belügyministerium a m.kir. kincstárra pedig a vallás és közoktatásügyi ministerium felsőbb jóváhagyása után válik kötelező erejűvé.

15.

A jelen szerződés, melynek bélyegköltségeit a város viseli három eredeti példányban állítottat ki, a melyek közül egyik a vallás és közoktatásügyi ministeriumot, a másik Baja város közönségét a harmadik pedig a kir. Tanfelügyelőt illeti meg.

Felolvasás után a felek képviselői a szerződést mint akarattal egybehangzót aláírták.

Kelt Baja 1909 június hó 21-i napján. Dr. Hegedűs Aladár s.k. kir. tanácsos, polgármester; a kir. kincstár nevében Faragó János s.k. kir. tanfelügyelő. Előttünk: dr. Klénáncz György s.k. Prigly Jenő s.k.

(Kalocsai Érseki Levéltár. Kalocsa, Iskolai Iratok 5671/1913)

A Szerződésben megfogalmazottakat az abban érdekelt igyekeztek minél előbb megvalósítani. Az állam megépíttette a kiscsávolyi, a monostori úti iskolákat. Elkészült a szentjánosi egytantermes iskola is, vele párhuzamosan a két foglalkoztató teremmel rendelkező óvoda épülete. Itt a város kezdeményezésére változás történt. A nagy létszámú iskolakötelesek miatt az óvoda az egy teremmel és szolgálati lakással létesített épületbe került, s a két tanyeremmel rendelkező épületet az elemi népiskolai tanulók számára alakították ki. Megépült a mártonszállási tanyai iskolai is.

A létesített intézmények évtizedeken keresztül a város közoktatását szolgálták. Az épületek külleme, stílusa városképi jelentőségű.

Időszakunkban – 2013 – a szentjánosi óvoda és iskola épülete már magánkézben van. A tanyai iskolák az 1980-as években megszűntek. Az itt élő családok gyermekeit a városi általános iskolák fogadták be.

Dr. Molnár János

Védendő védtelenek: a héja

„Örül a héja, ha csirkét lát.” – utal a népi szólásmondás a héja (*Accipiter gentilis*) jellemző mohóságára, a madárnak a potenciális zsákmány megpillantását követő, annak elragadására irányuló fáradszóró igyekezetére. Említett tulajdonsága tette egyrészt kedvelt vadászmadárrá, másrészt nemkívánatos ragadozóvá. Az alábbiakban felsorolásra ke-

rülő táplálékai alapján a természetes élővilágban és az ember használatában jelentős károkat képes okozni, ezért Lázár Kálmán a *Hasznos és kártékony állatainkról* című 19. századi könyvében a héját a kártékony napali ragadozók közé sorolta és korabeli megítélését az alábbiak szerint körvonalazta (I. rész: *Emlősök, madarak, hüllők*. Budapest

1874. 64-65. oldal). „Rabol mindenféle szárnyast és emlőst, a melyeket leküzdeni tud. A foglyok, vadgalambok, nyulsüldők, rigók, apró dalosok legveszedelmesebb ellensége. Falánksága és vérszomja mellett vakmerő, s a legkisebb tartózkodás nélkül csap le a baromfiudvarra, a honnan egy ártatlan csibét, vagy elhízott tyukot ragad tova a gazdas-

szony szeme láttára. És ez még csak megjárna; de a mely apró baromfi-udvarra, vagy galambduczra rákapott, oda naponkint ellátogat bizonyos órában, s ritkán száll tova zsákmány nélkül. Nagyon ajánlható fiainak elszedése, mi májusban történhetik; fészke könnyen felismerhető, mivel szélét rendszerint friss zöld gallyakkal körülkoszorúzza.

Ugynevezett héjacspadában könnyen fogható télen. (E csapdák kipeczkelt fedő-hálóval ellátva, s alattuk kaliczka áll fehér galambbal.) Bagoly-kunyhóból is lőhető.”

Népi elnevezései a madár külső megjelenése mellett, előzőeknek megfelelően jó részt zsákmányállataira utalnak: héjamacsár, galambász, kendermagos héja, tikhéja, ülü, hejjő, kerra, kurhéja, tikhordó vagy tikölő kánya, kara. (Chernel István: *Magyarország madarai különös tekintettel gazdasági jelentőségükre*. Budapest, 1899. III. kötet, 387. oldal, Kelemen Attila: *Madaras könyv*. Bukarest, 1978. 23. oldal)

A héja szárnyai lekerekítettek, rövidek és szélesek, a fark hosszú (utóbbi adottsága repülés közben gyors irányváltoztatást tesz lehetővé). A nemek elkülönítését segíti, hogy a hímek kisebbek a tojóknál: előbbieknél szárnyfesztávolsága 94-105, utóbbiaké 108-119, testhosszuk ugyanilyen sorrendben 51-55 és 58-64 centiméter. A madár rövid és vaskos lábain az erőteljes ujjak hosszú, hajlított karmokban végződnek. A kor megbecslésére jó támpont a tollazat: a kifejlett példányok felül kékesek-szürkés, alul fehérerek és vízszintesen feketén csíkozottak, a kiugró szemöldök-sáv markánsan fehér, a hát szürke-kékesszürke feketés; a fiatalok felül barnák, alul sárgásfehérek függőleges barna pettyekkel, hátuk barnás árnyalatú. A szem szivárványhártyája a fiatal példányoknál világossárga, az öreg madaraknál narancssárga. A csőr szürkésfekete színű.

A madár költőterülete Eurázia keleti szélétől Észak-Amerika nyugati partvidékéig húzódik. Az északi tájak állományai télen délebbre húzódnak, a magyarországi populáció állandónak tekinthető. A faj elsősorban hazánk erdős élőhelyein – legyen a hely domb- és hegyvidéken vagy alföldi területen – figyelhető meg, de a leggyakoribb ragadozó madarunknak számító egerészölyvnel jóval ritkábban. A héja a közephegységben az idősebb erdőket (bükkösöket és tölgyeseket), síkvidéken a korosabb telepített fenyveseket, folyóink hullámterében a

nyárfákat választja fészkeléshez. Az említett területeken szívesen választ jó kilátást, be- és kirepülést biztosító erdőszegélyeket, nyiladékokat. Napjainkban egyre közelebb kerül a lakott területekhez, ezért a kultúrakövető fajok között is említik. A héjapár leginkább revírje felett nászrepül, ilyenkor gyakran hallani kija-kija hangjukat. A 10-15 méter magasságban épülő fészkeket évről-évre tatarozzák (ennek megfelelően az egyre nagyobb lesz), emellett területükön váltófészket is készítenek. Esetenként elfoglalják más ragadozó madár előző évi fészket. A fészkek száraz ágakból készül, amelybe már a kotlás közben zöld leveles ágakat hordanak. A 2-5, jellemzően 3-4 tojásos pár mindkét tagja, de a tojó jellemzően többet kotlik. A költési idő 35-40 nap, és a kelés után 37-41 nap szükséges a fiókák fészekhagyásához. Az utódok a kirepülés utáni önállósodást követően kisebb-nagyobb területet kóborolnak be.

A hazánkban 1971 óta védett héja befogása (ez leginkább fácántelegek környezetében történik, majd megfelelő helyen szabadon engedik a madarat) és esetleges elejtése csak a természetvédelmi hatóság előzetes engedélye alapján lehetséges. A vidékfejlesztési miniszter 100/2012. számú rendelete szerint továbbra is védett, természetvédelmi eszmei értéke 50 000 forint.

Dr. Nebojszki László



A fiatal héják melle sötét színű, pettyekre emlékeztető hosszanti foltokkal mintázott. A faj jellemzője a kiugró és világos szemöldök (utóbbi a lefotózott példányon kialakulóban van)



Erdőszegély jó kilátású pontjáról környezetét figyelő fiatal héja

BAJAI HONPOLGÁR

Megjelenik minden hónap első napján
ISSN 1416-4469

Főszerkesztő:
Bálint László

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bálint Attila, dr. Dániel József,
Jász Anikó, Kothencz Kelemen, Kovács Zita,
dr. Laki Ferenc, dr. Mayer János,
dr. Nebojszki László

Lapalapító:
Újvárosi Általános Művelődési Központ

Kiadó:
Bajai Honpolgár Alapítvány

Az alapítvány számlavezető bankja:
OTP Bank Nyrt. Bajai Fiókja
Számlaszám: 11732033 20030119

Postacím:
6500 Baja, Oltványi Imre u. 14.
Telefon: 79/325-599

Nyomdai munkák:
Arculat Nyomda Kft.
Baja, Attila u. 15. Tel.: 79/428-944

**KÉZIRATOT, FÉNYKÉPET NEM ŐRZÜNK
MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.**